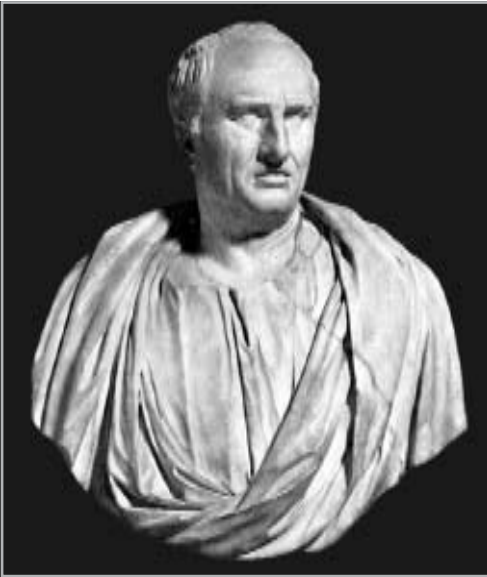
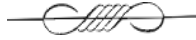

Marcus Tullius Cicero Lucius Licinius Murena védelmében mondott beszéde¹

Fordította és jegyzetekkel ellátta: Nótári Tamás²

I.(1) Amit a halhatatlan istenektől a comitia centuriata megszentelt napján kértem, bírák, amikor ott őseink szokása és rendelkezése szerint L. Murena consullá választását hírül adtam, hogy ez az esemény nekem, vállalásomnak és tiszttségemnek, valamint a római népnek és a köznépnek javára és szerencséjére váljék, ugyanazt kérem ugyanazon halhatatlan istenektől ugyanannak az embernek consuli tisztjét s egyúttal életét megtartandó, hogy véleményetek és döntésetek a római nép akaratával és választásával találkozzék, s ez nektek és a római népnek békét, csendességet, nyugalmat és egyetértést hozzon.³ S ha a comitiák ünnepélyes és a con-sulok auspiciumával megszentelt könyörgésének van oly nagy ereje és szentsége, amilyet az állam méltósága megkövetel, ugyancsak én könyörögtem azért, hogy e férfiaknak, akiknek az én javaslatomra a

consuli tiszttség adatott, ez javukat, szerencséjüket és boldogulásukat szolgálja. (2) Mivel így állnak a dolgok, bírák, és minthogy a halhatatlan istenek egész hatalma rátok szállt, vagy legalábbis részesültetek abból, ugyanazon ember ajánlja e consult bizalmatokba, aki korábban a halhatatlan isteneknek is ajánlotta, s hogy ugyanazon ember szava nyilvánítsa consullá, és védelmezze meg, s tartsa meg számára minden római polgár és mindnyájatok javára a római nép kegyét.⁴

És mivel a vádlók szememre vetik e feladatom során a védelem ellátásában tanúsított igyekezetemet, sőt magát azt is, hogy elvállaltam az ügyet, ezért mielőtt L. Murena védelmében beszélni kezdek, saját védelmemben kívánok néhány szót szólni, nem mintha ebben az időben fontosabb volna számomra saját feladatom, mint az ő biztonságának megvédése, hanem hogy cselekedetemet nektek megmagyarázva annál nagyobb tekintéllyel tudjam e férfiú becsületét, hírnevét és egész jólétét ellenségeinek támadásaitól megvédelmezni.

II.(3) Először pedig M. Catónak, aki életét az értelem biztos mércéje szerint vezeti, és minden feladat súlyát a leggondosabban mérlegeli, fogok feladatomról számot adni.⁵ Cato

azt állítja, hogy nem volt helyes⁶ consulként és a választási vesztegetésről szóló törvény megalkotójaként, aki oly nagy komolysággal viseltem a consuli tisztséget, L. Murena ügyét elvállalnóm. Feddése arra sarkall határozottan, hogy nem csupán benneteket, bírák, akiknek ezzel a leginkább tartozom, hanem magának Catót, e felette tekintélyes és feddhetetlen férfit is meggyőzzem cselekedetem okának helyességéről. Ki védelmezhet meg méltóbban egy consult, M. Cato, mint egy consul?⁷ Kinek lehet vagy kell az állam ügyeit illetően közelebb állnia hozzám, mint annak, akinek kezébe az állam ügyeit ellátandó átadom, amiket nagy fáradtsággal és veszélyek közepette elláttam? Ha tehát egy a mancipatióval átruházható dolgok kiadására irányuló keresetnél a per veszélyét annak kell viselnie, aki magát erre szerződésben kötelezte, egy a megválasztott consul elleni perben mennyivel inkább annak a consulnak, aki a consul megválasztását kihirdette, kell a római nép javáért szavatolnia, és a veszélytől megvédenie.⁸ (4) Ha pedig, amint számos államban szokásban van, ezen ügühöz hivatalból rendelnének ki védőügyvédet, úgy annak, aki a legmagasabb tisztséggel lett felruházva, azt adnák védőül, aki ugyanazon tisztséggel felruházva a védőbeszédhez legalább olyan tekintélyt, mint amilyen képességet hozna magával. Így tehát a kikötőből kihajózóknak azok, akik a tengerről már megtértek a kikötőbe, nagy buzgalommal szokták elmagyarázni a viharokkal, a kalózzal és az útirányokkal kapcsolatos tudnivalókat, mivel a természet úgy rendeli, hogy pártfogoljuk azokat, akik felvállalják azon veszélyeket, amelyeket mi már kiálltunk, milyen érzülettel kellene hát viseltetnem – e nagy hányattatás után már látván a partot – az iránt, akiről azt látom, hogy az állam oly hatalmas viharait kell majd elviselnie?⁹ Ezért, ha egy jó consulnak nem csak azt kell látnia, hogy mi történik, hanem azt is előre kell látnia, hogy mi fog történni, más helyütt meg fogom mutatni, hogy a közjónak milyen jelentős érdeke fűződik ahhoz, hogy január elsején az állam élén két consul álljon. (5) Ha pedig így áll a helyzet, nem annyira a kötelességnek kellene engem egy baráti férfiú tisztségének megvédésére, mint inkább az államnak a consult a közjó megoltalmazására felszólítania. III. Meghoztam ugyanis a választási vesztegetésről szóló törvényt, ám bizonyosan úgy hoztam meg, hogy azt a törvényt, amit magamnak a veszedelemben forgó polgárok védelméről már régen meghoztam, nem helyeztem hatályon kívül. Ugyanis, ha bevallanám, hogy választási ajándékokat osztogattak, és védelmére kelvén azt állítanám, hogy ez helyes, úgy nem becsületesen járnék el, még akkor is, ha más hozta volna e törvényt, minthogy azonban védőként azt mondom, hogy semmi törvénybe ütközőt nem követtek el, hogyan gátolhatná hát e törvény megalkotása a védelem ellátását?¹⁰ (6) Ám Cato azt állítja, hogy nem ugyanazzal a szigorral járok el, midőn a város falain belül az állam romlását előkészítő Catilínát szavaimmal és szinte már hatalmi intézkedéssel a városból kiűztem, most pedig L. Murena védelmében beszélek. A szelidség és az irgalmasság feladatát, amelyre maga a természet tanított meg, mindig szívesen gyakoroltam, a tekintély és a szigor szerepére azonban sohasem áhítoztam, hanem az állam által rám ruházva öltöttem magamra, amint e tisztség méltósága a polgárokat szorongató végveszélyben követelte. Akkor pedig, amikor az állam erőt és szigort kívánt meg, legyőztem természetemet, és olyan mértékben voltam határozott, amennyire kénytelen voltam, nem amennyire akartam, most, mikor minden ok irgalomra és emberiségre indít, milyen igyekezettel kell hát természetemnek és szokásaimnak engedelmessékedni?¹¹ Az általam elvállalt védelem feladatáról és az általad ellátott vád okáról talán majd e beszéd más részében kell szólnunk.

(7) Nem kevésbé volt rám hatással, bírák, Ser. Sulpicius, e felette bölcs és kiváló férfiú szemrehányása, mint Cato vádja, aki (ti. Sulpicius) azt mondta, hogy igen felháborítja és

elkieseríti, hogy én baráti kötelékünkéről elfeledkezve L. Murena ügyét védem ő ellenében. Elégtételt kívánok neki szolgáltatni, bírák, és titeket kérlek fel döntőbírónak. Ugyanis egyfelől súlyos dolog, ha a barátságban igaz váddal illetnek bennünket, másfelől azt sem szabad semmibe venni, ha vádolnak meg. Elismerem, Ser. Sulpicius, hogy választási jelöltséged idején barátságunknak megfelelően minden segítséggel és szolgálattal neked tartoztam, és úgy ítélem meg, hogy ezeket teljesítettem is. Míg a consulatusra pályáztál, nem tagadtam meg tőled semmit sem, amit csak tőlem mint befolyásos baráttól és consultól elvárhattál. Elmúlt azon idő, megváltozott a helyzet. Azon a véleményen és szilárd meggyőződésen vagyok, hogy a Murena választási győzelme elleni harcban annyi segítséggel tartoztam neked, amennyit csak követelni mertél, a megmentése elleni küzdelemben nem tartozom neked semmivel. (8) Ugyanis, ha akkor, amikor a consulatusért harcoltál, segítségre voltam, most, amikor maga Murena ellen küzdesz, nem kötelességem ugyanoly mértékben támogatóként melletted állanom. Azt pedig nem csupán, hogy nem illeti dicséret, hanem megengedhetetlen is, hogy vonakodunk, ha barátaink mégoly idegenek ellen emelnek is vádat. IV. Ám Murena és köztem, bírák, mély és régi barátság áll fenn, amit e létfontosságú ütközetben Ser. Sulpicius nem rombolhat le pusztán azért, mert a tisztségért folytatott versengésben Murena őt legyőzte.¹² Ha ezen ok nem állna fenn, egyrészt e férfiú tekintélye, másrészt az általa elért tisztség méltósága az elvetemült gőg és kegyetlenség hírével bélyegzett volna meg, ha e saját érdemei és a római nép által adott kitüntetések által igen nagygyá lett férfiú felette veszélyes ügyét visszautasítottam volna. Hiszen már nem áll módomban, és meg sem tehetem, hogy ne fáradozzam a veszélybe került emberek megmentésével. Ugyanis e fáradozásomért oly bőséges jutalom jutott osztályrészemül, mint korábban senkinek, hogy csupán egy éppoly alattomos, mint amilyen hálátlan embernek volna sajátja azon feladatok alól, amelyeket, bizonyos tisztségeket elérendő magára vállalt megszerezvén azokat, kivonni magát. (9) Ha tehát felhagyhatok ezzel, ha jótállásod mellett megtehetem, ha sem a restség, sem a gőg szégyenének, sem az embertelenség vétkének nem keveredem gyanújába, úgy szívesen felhagyok ezzel. Ha viszont a faradozás előli menekülés restséget, a könnyörgők elutasítása gőgöt, a barátok cserbenhagyása pedig gonoszságot árul el, akkor ezen ügy semmiképpen sem olyan természetű, hogy azt bármely serény, könyörületes és kötelességtudó ember cserbenhagyhatná. Az erre az esetre vonatkozó következtetést saját hivatásodból is igen könnyen levonhatod. Ha ugyanis a magad részére szükségesnek tartod, hogy barátai jogi tanácsért hozzád fordulj ellenfeleinek is adj szakvéleményt,¹³ és ha még azt is csúfosnak tartod, hogy ügyvédi közreműködés mellett az, aki ellen a törvény előtt fellepsz, (formahiba miatt) elveszítse a pert, ne légy oly igazságtalan, hogy míg a te forrásaid még ellenségeid számára is hozzáférhetőek, sajátjaimat még barátaim elől is el kelljen zárnom. (10) Ugyanis, ha baráti kapcsolatunk visszatartott volna ettől az ügytől, és ha e felette kiváló férfiakkal, Q. Hortensius-szal és M. Crassus-szal, és mindazokkal, akikről tudom, hogy barátságodat nagyra értékelik, ugyanez történt volna, a jövő évi consulnak nem akadna védője ebben az államban, ahol őseink akarata szerint még a legalacsonyabb állású ember sem lehet híján a pártfogónak. Én azonban, bírák, gyalázatosnak tartanám magamat, ha barátomtól, kegyetlennek, ha a nyomorulttól s gőgösnek, ha a consultól megtagadnám segítségemet. Ezért, amivel a barátságunk tartozom, bőségesen lerovom azzal, hogy nem járok el veled másképpen, Servius, mintha fivérem, aki számomra a legkedvesebb, állna a helyeden, amivel a kötelességnek, a hűségnek és lelkiismeretemnek adóznom kell, olyan mértékkel fogom mérni, hogy emlékezetemben tartom, hogy egy barátom kívánsága ellenére beszélek veszély-

ben forgó barátom védelmében. V.(11) Úgy vélem, bírák, hogy az egész vád három részből állt, s ezek körül az első az életvitel miatti feddésről, a második a méltóságotok összehasonításáról, a harmadik a választási vesztegetés büntetéről szólt.¹⁴ E három rész közül pedig az első, aminek a leg súlyosabbnak kellett volna lennie, oly erőtlén és súlytalan volt, hogy a vádlókat inkább egyfajta vádlói szokásjog, mint a L. Murena életvitelére vonatkozó igazi korholás lehetősége kényszerítette arra, hogy valamit mondjanak.¹⁵ A szemére vetették Asiát, amit nem az élvhajhásztól és a fényűzési vágytól sarkallva keresett fel, hanem hadi szolgálatban járt be. Ha valaki ifjúként nem szolgált apja fővezérsége alatt, az olybá tűnik, hogy vagy az ellenségtől, vagy az apai parancsnokságtól félt, vagy pedig atyja visszautasította. Mikor a diadalmenetet tartók kiskorú fiai leggyakrabban lovon szoktak ülni, vajon neki el kellett volna kerülnie, hogy apja diadalmenetét hadi kitüntetéssel ékesítse, hogy a közösen végrehajtott tettek után mintegy apjával közös diadalmenetet tartson?¹⁶ (12) L. Murena tehát Asiában járt, bírák, és apjának, e felette bátor férfiúnak a veszedelmekben nagy segítségére volt, fáradalmaiban vigaszul szolgált, győzelmében pedig szerencsekívánattal állt mellette. És ha Asia a fényűzés valamely gyanúját veti fel, úgy nem azt kell dicsérni, ha valaki sohasem látta Asiát, hanem ha Asiában mértéktartóan élt. Ezért hát Murenának nem Asia pusztá nevének kell a szemére vetni, amiből családjának magasztalás, nemzetségének emlékezet, nevének tisztelet és dicsőség jutott osztályul, hanem valamely vagy Asiában elkövetett, vagy Asiából magával hozott szégyen és gyalázat. Hogy részt vett abban a háborúban, amit a római nép akkoriban nem csupán legnagyobb, hanem egyetlen háborújaként viselt, bátorságának, hogy apja főparancsnoksága alatt igen derekasan szolgált, fiúi szeretetének, s hogy a hadi szolgálat apja győzelmével és diadalával ért véget, a szerencsének tudható be. Ezért e cselekedetekben a rágalomnak nem marad helye, mert azt mindenestül a dicsőség foglalja el. VI.(13) Cato L. Murenát táncosnak nevezi.¹⁷ E szitokszó, ha joggal hánytorgatják fel, szigorú vádlóra vall, ha pedig igaztalanul, gyalázkodó rágalmazóra.¹⁸ Ezért, minthogy ily nagy tekintélynek örvendsz, Marcus, nem illendő, hogy az utcáról vagy a ripacsok valamely civakodásából átvedd e szitokszót, sem pedig az, hogy a római nép consulát meggondolatlanul táncosnak nevezd, hanem meg kell vizsgálnod, hogy milyen egyéb bűnökkel megfertőzöttnek kell lennie annak, akinek ezt joggal hánytorgatják fel. Hiszen jóformán senki sem táncol józan állapotban, kivéve talán, ha bolond, sem egymagában, sem pedig mértékletes és tisztas társaságban. A korán kezdődő lakoma, a kies hely és számos érzéki öröm legszélsőségesebb kísérője a tánc. Elém rángatod azt, amely minden vétek közül a végső, és elhagyod azokat, amelyek mellőzésével, e vétek elő sem kerülhet? Nem bizonygatód a szégyenteljes lakomákat, a szerelmi viszonyokat, a zajos dorbézolásokat, a kicsapongásokat és a pazarlást, s noha nem találsz rá azon dolgokra, amelyeket, ámbár vétkesek, gyönyörnek neveznek, abban az emberben véled felfedezni a fényűzés árnyékát, akiben magát a fényűzést nem találod? (14) Semmit nem lehet tehát L. Murena életvitelére ellenmondani, hangsúlyozom, egyáltalán semmit, bírák. Úgy tudom a megválasztott consul védelmét ellátni, hogy életében semmi csalást, semmi kapzsiságot, semmi szőszegést, semmi kegyetlenséget, semmi trágár kijelentést nem találhatni. Jól van, megvettem hát a védelem alapjait. Hiszen nem csupán saját dicséretünk, amivel majd később fogok élni, hanem szinte ellenségeinek bevallása szerint is egy derék és kiváló férfiút védünk. Ez megállapítva könnyebben térek rá a méltóságok egybevetésére, ami a vád második részét képezte.

VII.(15)¹⁹ Látom, Ser. Sulpicius, hogy legnagyobb mértékben megvan benned a származás, a jellem, az igyekezet és mindazon egyéb kiváló tulajdonságok adta méltóság,

amelyekre támaszkodva joggal pályázhatsz a consuli tisztség elnyerésére. Tudom, hogy ezek azonos mértékben megvannak L. Murenában, méghozzá olyannyira azonos mértékben, hogy méltóság tekintetében sem te őt le nem győzheted, sem pedig ő téged felül nem múlhat. Leszóltad L. Murena származását, kiemelted a sajátodat. Ha helyütt azt állítod, hogy valaki kizárólag patríciusként származhat jó családból, akkor felteszed, hogy a plebejusoknak ismét ki kellene vonulniuk az Aventinus hegyére.²⁰ Ha azonban vannak jeles és tiszteletre méltó plebejus családok, úgy L. Murena nagyapja és apja is praetor volt, és midőn apja a praetori tisztsége elismeréseként felette dicső és tisztos módon diadalmenetet tartott, ezáltal fiára a consuli rang könnyebb elérését hagyta örökül, hiszen fia követeli azt, amivel már apjának tartoztunk. (16) Noha nemességed, Ser. Sulpicius, igen előkelő, mégis inkább a művelt és a történelemben jártas emberek előtt ismertebb, a nép és a választók előtt azonban homályba veszőbb. Apád ugyanis a lovagrendbe tartozott, és nagyapádat sem tette semmilyen jeles dicsőség ismertté.²¹ Így hát nemességed bizonyosságát nem az emberek közti friss hírekből, hanem az ősi évkönyvekből kell felszínre hozni. Ezért téged én midig a mi rendünkbe szoktalak besorolni, mivel tehetségeddel és szorgalmaddal érted el, hogy – noha római lovag fia vagy – mégis a legnagyobb tekintélyre méltónak bizonyulj. Soha nem gondoltam azt, hogy Q. Pompeius, ezen újonnan felemelkedett ám felette bátor férfiú kevésbé volna tehetséges, mint a legmagasabb nemességből származó férfi, M. Aemilius.²² Tudniillik ugyanolyan jelentős képesség és szellem kell ahhoz, hogy olyan ragyogó nevet hagyjunk utódainkra, amit nem örököltünk, amint ezt Pompeius tette, mint hogy nemzetségünk már-már kihunytt hírnevét saját erényünkkel megújítsuk, miként Scaurus. VIII. (17) Noha már azt gondoltam, bírák, hogy fáradozással elértem, hogy számos derék férfinek ne róják fel nemzetségük ismeretlen voltát, mivel nem csupán Curiusokat, Catót és Pompeiust, e hajdani felette kiváló férfiakat és új nemeseket, hanem az újabbakat, Mariust, Didiust és Caeliust is az emlékezetetekbe idéztem.²³ Magam pedig oly hosszú megszakítást követően áttörtem a nemesség azon korlátjait, hogy ezután a consuli tisztséghez vezető út, miként ez őseinknél is szokásban volt, éppúgy nyitva álljon a tehetség, mint a nemesség előtt, nem hittem volna, hogy, amikor a jövő évre megválasztott consult, egy régi és nagyhírű család sarját a consul, aki egy római lovag fia védi, a vádlók a nemzetség friss nemességéről fognak beszélni. Hiszen énvelem is megtörtént az, hogy két patríciussal, egy igen galáddal és elvetemülttel, és egy felette szerény és kiváló férfival versengtem, ám Catilinát érdem, Galbát pedig népszerűség tekintetében múltam felül. Ha tehát az új nemesnek ezt bűnéül kellene felróni, úgy nyilván nem lettem volna híjával sem az ellenségeknek, sem az irigyeknek. (18) Hagyjuk tehát abba a tárgyalást származásukról, ami mindkettejük esetében igen tekintélyes, lássuk a továbbiakat.

„Egyszerre pályázott velem a quaestori tisztségre, és engem választottak meg előbb.” Nem kell mindenre válaszolni. Egyőtöknek sem kerüli el a figyelmét, hogy, noha sokan egyenlők méltóságukat tekintve, az első helyet azonban csak egyetlen ember szerezheti meg, nem azonos a méltóság és a kihirdetés rangsora, valamint, hogy a kihirdetésnek van rangsora, a méltósága azonban gyakorta mindenkinek azonos.²⁴ Ám a sorsolás révén mindkettőtök quaestori tisztsége majdnem azonos jelentőségű volt. Ő a lex Titia alapján egy csenden és nyugodt tartományt kapott, te pedig egyet, amelyet a quaestorok kisorsolásakor még hangosan ki is szoktak gúnyolni, Ostiát, a nem oly hálás és jeles, mint amennyire fárasztó és kellemetlen tartományt. Mindkettőtök nevét csend fedte quaestorságotok idején. A szerencse ugyanis nem adott nektek olyan teret, ahol tehetségetek kifutást és ismertséget nyerhetett volna. IX. (19) A fennmaradt időtartamot állítsuk szembe.²⁵ Mindketten felette

különbözőképpen használták fel azt. Servius velünk együtt, itt a városban teljesítette fáradsággal és bosszúsággal terhes katonai szolgálatát, ami jogi szakvélemények adásából, írásból és perbeli képviseletből állt, kitanulta a civiljogot, sokat virrasztott és dolgozott, sokaknak volt segítségére, sokak ostobaságát elszenvedte, pimaszságát elviselte, akaratosságát kiállta, mások, és nem saját tetszése szerint élt. Nagy és sok ember számára becses érdem, ha egy ember elmélyed abban a tudományban, ami sokaknak van hasznára. (20) Mit tett Murena eközben? Egy igen jeles és bölcs férfiúnak, L. Lucullus, a felette kiváló fővezérnek volt az alvezére, ezen tisztségben hadsereget vezettek, csatát kezdett, megütközött, az ellenség nagy seregeit verte szét, városokat foglalt el részint rohammal, részint ostrommal, úgy vonult át azon a bizonyos gazdag és elpuhult Asián, ott sem a kapzsiságnak, sem a fényűzésnek nyomát nem hagyta maga után, e hatalmas háborúban úgy vett részt, hogy ő maga sok jelentős tettet vitt végbe a fővezér nélkül, nélküle a fővezér egyet sem. És noha ezt L. Lucullus jelenlétében mondom el, mégse tűnjék úgy, hogy ő a minket fenyegető veszedelem miatt megengedte, hogy ezt kitaláljuk, mindezt hivatalos iratok tanúsítják, amelyekben L. Lucullus Murenának oly sok elismerést juttatott, amennyivel egy becsvágytól és irigységtől mentes fővezér egy másiknak a dicsőség elosztásakor tartozott. (21) Mindketten szerfelett nagy tekintélynek és méltóságnak örvendenek, amit én, ha ezt Servius megengedné, azonos értékűnek ítélnék. Azonban nem engedi meg, becsmérli a katonai tevékenységet, leszólja az egész alvezérséget, s az állhatatosság és a mindennapi fáradságos munka bérének tartja a consuli tisztséget. „A hadseregénél voltál” mondja „oly sok éven át be se tetted a lábad a fórumra, igen sokáig voltál távol, és amikor hosszú idő után visszatértél, azokkal, akik a fórumon laktak, akarsz méltóság dolgában vetélkedni?” Először is, Servius, nem tudod, hogy ez a mi állandó jelenlétünk olykor mekkora ellenszenvet és csömört szül az emberekben. Nekem ugyan nagy hasznot hozott, hogy befolyásom nyilvánosan látható volt, ám mégis nagy fáradságomba került megakadályozni, hogy ne kapjanak tőlem csömört, és talán neked is, egyikünknek sem vált volna azonban kárára, ha hiányolniuk kellett volna bennünket. (22) Ám hogy ezt félretéve visszatérjünk életútjuk és teljesítményük egybevetéséhez, ki kételkedhetnék abban, hogy a consulatus elnyeréséhez sokkal nagyobb tekintélyt kölcsönöz a katonai rang, mint a civiljogi pálya méltósága? Te már virradatkor ébren vagy, hogy a hozzád fordulónak jogi tanácsot adj, ő, hogy már kora reggel elérkezzék hadseregével oda, ahová akar, téged a kakasok, őt a kürtök szava kelti fel,²⁶ te keresetet indítasz, ő a hadi rendet állítja fel, te arra ügyelsz, hogy ügyfeleidet be ne csapják, ő, hogy a városokat s a tábort meg ne támadják, ő azt tudja, hogy az ellenséges seregeket, te pedig, hogy az esővizet hogyan kell távol tartani, ő az államhatárok kiterjesztésében, te a birtokhatárok kiigazításában szereztél gyakorlatot.²⁷ S kétség kívül – ki kell mondanom ugyanis, amit gondolok – felülmúl a katonai erény minden mást. X. Ez szerzett a római nép számára hírnevet, városunknak örök dicsőséget, és kényszerítette a földkerekséget, hogy hatalmunknak engedelmességen – minden civil ügylet, minden kiváló ténykedésünk, ez a fórumai dicsőségünk és igyekezetünk a harci erény oltalmazó védelme alatt áll. Ám amint zendülés zaja hallik, a mi tudományaink mind rögvést elhallgatnak.

(23) Minthogy nekem úgy tűnik, hogy a jogtudományt mintegy leánykád-ként öleled kebledre, nem tűrhetem, hogy oly súlyos tévedésben élj, hogy azt, amit oly nagy fáradsággal tanultál ki, valami nem is tudom, mily kiváló dolognak tartsd. Egyéb erényeid, így önfegyelmed, méltóságod, igazságosságod, hűséged s összes többi erényed miatt mindig tartottalak kiváltképp méltónak a consuli s minden egyéb méltóságra is. Jogi tanulmányaidról nem azt mondom, hogy „elvesztegetett fáradság”, hanem azt, hogy azon tudománytól semmiképp

sem vezet biztos út a consulatushoz.²⁸ Mindazon tevékenységeknek, amelyek megnyeri számunkra a római nép kegyét, mind kimagasló tekintéllyel, mind pedig jeles hasznossággal kell bírniuk. XI.(24) A legnagyobb tekintély azokat illeti meg, akik a katonai érdem révén tűnnek ki, ugyanis az az általános vélemény, hogy ők védik meg és biztosítják mindazt, ami a birodalommal és az állammal összefüggésben áll, ám az ő tevékenységüknek a legnagyobb a haszna is, mivel az általuk hozott döntéseknél és a magukra vállalt veszedelmeknél fogva élvezhetjük mind az állam, mind pedig a saját vagyonunk nyújtotta előnyöket. Hasonlóképpen nagy fontossággal és tekintéllyel bír a szónoki tehetség is, amelynek gyakorta igen nagy szerepe volt a consulok választásánál azáltal, hogy tanácsuk és beszédük révén mind a senatus, mind a nép, mind pedig a törvénykező bírák döntéseit befolyásolták.²⁹ Olyan consula van szükség, aki olykor elfojtja a tribunusok dühöngéseit,³⁰ lecsillapítja a felhergelt népet, és ellenáll a vesztegetésnek. Nem csoda, hogy e tehetség révén gyakran nem nemesi származású férfiak is elnyerték a consulatust,³¹ különösképp mivel e képesség segítségével igen jelentős befolyásra, felettebb erős baráti kapcsolatokra és kiváltképp nagy támogatottságra tettek szert. Mindezek közül, Servius, a ti foglalkozásokban semmi sincs meg. (25) Először is nem lehet érdemleges súlya egy ilyen jelentéktelen tudománynak, hiszen tárgyai csekély fontosságúak, jóformán az egyes betűkben és a szavak elvlasztásában állanak. Másodszer pedig, még ha őseink szemében volt is valami tekintélye eme tevékenységnek, titkaitokat felfedték, tudományotok mindenesül megvetetté és lealázottá vált. Hogy lehet-e eljárást indítani, azt hajdan csak kevesen tudták, ugyanis a nép körében nem ismerték még a törvénykezési napokat. Nagy volt akkor a jogtudók hatalma, úgy kérdezték őket a megfelelő napok felől, mint a kaldeusokat.³² Akadt aztán egy írnok, bizonyos Cn. Flavius, aki kivájtja a hollók szemét, aki az egyes napokat megtanulván megismertette ezeket a néppel, s elrabolta bölcsességüket az óvatos jogtudóktól.³³ Ezek tehát megdühödve, mivel attól tartottak, miután a napok rendje általánosan ismertté vált, hogy az ő közreműködésük nélkül is lehet majd pert indítani, bizonyos mondókákat állítottak össze, hogy minden ügynél jelen lehessenek.³⁴ XII.(26) Noha a leghelyesebben így történnék: „A sabinumi telek az enyém.” „Nem, az enyém.” Azután az eljárás – ezt még sem akarták.³⁵ „A TELEK – így szól – AMELY AZON A FÖLDÖN VAN, AMIT SABINUMINAK NEVEZNEK.” Elég terjengősen; nos hogyan hát tovább? „AZT ÉN A QUIRITES RÓMAI POLGÁROK JOGÁNÁL FOGVÁ MAGAMÉNAK MONDOM.” Aztán? „EZÉRT ONNAN A TÖRVÉNY ELŐL ELHÍVLAK, HOGY A KÉZRÁTÉTEL JOGÁN TULAJDONJOGOMAT JELÖLJEM.” Hogy egy ilyen locsogó pörlekedőnek mit feleljen, nem tudta az alperes. Átvált ugyanazon jogász latin fuvolás módjára.³⁶ „MIVEL TE ENGEM A KÉZRÁTÉTEL JOGÁN A TÖRVÉNY ELŐL ELHÍVTÁL, EZÉRT ONNAN ÉN IS ELHÍVLAK TÉGED.” Eközben a praetor számára is, nehogy túl jól és könnyedén érezze magát, és magától mondjon valamit, szintén megalkottak egy mondókát, amely mindenestül oktan, ám különösképpen ebben: „MINTHOGY MINDKÉT FÉL TANÚI JELEN VANNAK, MEGMUTATOM AZ UTAT, MENJETEK AZ ÚTON.” Kéznel volt a jogtudó, akinek ki kellett tanítania őket a járandó útról. „JÖJJETEK VISSZA AZ ÚTON.”³⁷ Ugyanannak a vezetésével visszamentek. mindez – úgy hiszem – már ama szakállas ősök számára is nevetséges volt; azon embereket, akik a megfelelő helyen megállottak, elküldeni csak azért, hogy rögtön vissza is térjenek ugyanoda, ahonnan elmentek.³⁸ Ugyanilyen ostobasággal lett minden bevonva. „AMIKOR TÉGED A TÖRVÉNY ELŐTT MEGPILLANTÁLAK.” és ez: „MEGMONDANÁD-E, HOGY MELY OKBÓL KÖVETELED A DOLGOD MAGADNAK?” Amíg mindez titkos volt,

szükségképpen azoktól kellett megkérdezni, akik tudták, később ilyen ostobasággal lett minden bevonva.³⁹ (27) Őseink azt akarták, hogy minden nő elhatározásának ingatag volta miatt gyám hatalma alatt álljon;⁴⁰ a jogászok feltalálták hát a gyámságnak egy bizonyos fajtáját, hogy az a nők befolyása alatt álljon. Az ősök nem akarták, hogy a házközösségi kultusz kihaljjon; a jogászok zsenialitása magános öreg férfiakat talált, hogy látszatra megkötött házasságokkal megszüntethessék a házközösségi kultuszt.⁴¹ Végül pedig az egész civiljogból elhagyták a méltányosságot, magukat a szavakat pedig megtartották,⁴² olyannyira, hogy – mivel egy könyvben e nevet találták – úgy vélték, hogy minden nőt, aki nővélet útján kötött házasságot Gaiának kell hívni.⁴³ Már maga azon tény is különösnek tűnik számomra, hogy oly sok, s hozzá oly eszes férfi oly sok év után még mostanra sem tudta eldönteni, hogy mit kell mondani: a harmadik napon – vagy holnapután, esküdtbíró – vagy szakértő-esküdtbíró, a dolog – vagy a per tárgya?⁴⁴ XIII.(28) Így tehát – amint mondtam – soha nem volt meg a consulatushoz szükséges méltóság e tudományban, mivel azt mindenestül kitalált és koholt dolgok teszik ki, a szükséges tekintély pedig még sokkal kevésbé. Ami ugyanis minden számára hozzáférhető, s egyaránt használható számomra s ellenfelem számára is, azzal semmiképpen sem lehet befolyásra szert tenni. Ezzel tehát nem csupán azon reményt vesztettétek el, hogy megtett szívességeiteket kamatoztassátok, hanem azon kérdést is, amelyet gyakran feltettek nektek, hogy „SZABAD-E TANÁCSOT KÉRNI?” Senkit sem lehet bölcsnek tartani azon tudományban, amely Rómán kívül soha, Rómában pedig, amikor a törvénykezés szünetel, semmiféle jelentőséggel nem bír.⁴⁵ Szakértőnek sem lehet senkit nevezni, mivelhogy abban, amit mindenki tud, semmiképp sem állhat fenn nézetkülönbség. Nehéznek pedig nem ítélni e dolog, hiszen igen kevés és meglehetősen érthető írott forrásban van összefoglalva. Ezért hát, ha engem feldühítenek, noha felettébb elfoglalt ember vagyok, megígérem, hogy három nap alatt jogtudóssá leszek. Hiszen amiről írásban perelnek, az mind írásba van foglalva, s még sincsen semmi olyan tömören leírva, hogy ne tudnám hozzáfűzni „AMELY TÁRGYRÓL A PER FOLYIK”, amiről pedig szóban kérnek tanácsot, arra vonatkozóan a legkisebb kockázat nélkül lehet véleményt mondani.⁴⁶ Ha az ember azt feleli, amit kell, úgy fog tűnni, hogy ugyanazt felelte, amit Servius, ha más feleletet ad, úgy fog tűnni, hogy ismeri az ellentmondásos joganyagot, és foglalkozik vele. (29) Éppen ezért nem csupán a katonai érdemet kell formuláitok és kereseteitek fölé helyezni, hanem az ékesszólás művészetét is, amely tekintélyre nézve messze és sokban felülmúlja a ti tevékenységeiteket. Így hát számomra úgy tűnik, hogy kezdetben a legtöbben inkább ezt (ti. a szónoki dicsőséget) akarták, később pedig, mivel ezt nem voltak képesek elérni, főképp ahhoz (ti. a jogtudományhoz) süllyedtek alá. Miként a görög művészekről mondják, hogy azok lettek fuvolások, akik nem tudtak lanton játszani, akként mi is úgy véljük, hogy akik nem lehettek szónokká, azok fanyalodtak a jogi tanulmányokra.⁴⁷ Nagy teher nehezedik a szónokra, nagy a feladata, nagy a tekintélye, ám a legnagyobb azon népszerűség, amely neki osztályrészüll jut. Töltekek ugyanis államunk egyfajta jólétét várjuk, a szónokoktól viszont magát annak üdvét. Emellett véleményeiteket és döntéseiteket az ékesszólás gyakorta megdönti, s azok a szónok támogatása nélkül nem állhatnak meg. Ha abban eléggé messzire jutottam volna, takarékosabban bánnék a dicséretével; most nem szólok magamról semmit, csak azokról, akik az ékesszólásban kiemelkednek, vagy a múltban kiemelkedtek.

XIV.(30) Ez tehát ama két hivatás, amely az embereket a közméltóság legmagasabb fokára emelheti: az egyik a hadvezéré, a másik a jó szónoké. Ez őrzi meg a béke intézményeit, az tartja távol a háború veszedelmét. Ám a többi erény, így az igazságosság, a megbízhatóság,

az erkölcsösség s a mértékletesség önmagában nagy értékkel bír; mindenki tudja, Servius, hogy ezekben kitűnsz. Most viszont azon tevékenységekről fogok szólni, amelyek hivatali méltósághoz juttatnak, nem pedig az egyes emberek személyes értékeiről. Mindezen foglalkozást kitépik kezünkéből, mihelyst valamely új nyugtalanság harci riadót jelez. Ugyanis, amint a tehetséges költő és igen tekintélyes szerző mondja: mihelyst megkezdődik a háború, „kiűzik körünkből” nem csak a ti fecsegő áltudományokat, hanem a tudományok úrnőjét is „a bölcséletet, erőszak irányítja a tetteket, megvetik a szónokot”, nem csupán az unalmas beszédűt és locsogót, hanem „az ékes szavút, csak a szilaj katonát kedvelik”, a ti foglalkozásotok pedig mindenestül alulmarad. „Nem a törvény előtt, fegyverrel követelik a gyantont.”⁴⁸ Ha tehát így áll a dolog, Sulpicius, úgy vélem, térjen ki a fórum a hadi tábor, a béke a háború, a toll a kard, s az árny a napfény előtt, államunkban azon dolog álljon első helyen, amelynek köszönhetően államunk maga is mindenek között az első.⁴⁹

(31) Cato azonban azt bizonygatja, hogy ezen eseményeket szavainkkal túlságosan felnagyítjuk, és hogy elfelejtjük, hogy ezt az egész mithridatesi háborút lotyók ellen vívtuk. Ezt én egészen másképpen ítélem meg, bírák; s ezt röviden kifejttem; ugyanis nem ebben áll az ügy lényege. Hiszen ha minden háború, amit a görögök ellen viseltünk, megvetendő, úgy nevéssük ki M. Curiusnak Pyrrhus király, T. Flaminiusnak Philippos, M. Fulviusnak az aetoliaiak, L. Paullusnak Perseus király, Q. Metellusnak Pseudophilippos és L. Mummiusnak a korinthosiaiak felett aratott diadalát.⁵⁰ Ha viszont ezen háborúk felette súlyosak, s az e háborúkban aratott győzelmek igen jelentősek voltak, miért veted meg az ázsiai népeket és ezt az ellenséget? A régi események feljegyzéseiből pedig azt látom, hogy a római nép talán legnagyobb háborúját Antiochus királlyal viselte; s annak a háborúnak a győztese, L. Scipio egyenlően megosztotta fivérével, Publiusszal a dicsőséget, amely elismerést ő Africa legyőzéséért előnévében viselte, fivére pedig Asia nevéből vette fel ugyanazt.⁵¹

(32) És abban a háborúban ragyogott fel ósatyád, M. Cato kiváló erénye; és mivel ő meggyőződésem szerint olyan volt, amilyennek téged is ismerlek, soha nem vonult volna Scipióval oda, ha úgy ítélte volna meg, hogy lotyók ellen kell harcolnia. S a senatus sem tárgyalt volna P. Africanusszal, hogy alvezérként vonuljon ki fivérével együtt, minthogy kevéssel korábban ő maga űzte ki Hannibált Itáliából, kergette el Africából, győzte le Kartagót hatalmas veszedelemből szabadítván meg az államot, ha nem vélte volna ama háborút súlyosnak és ádáznak. XV. S ha gondosan mérlegeled, hogy Mithridates mire volt képes,⁵² hogy mit ért el, s hogy milyen férfiú volt, minden királynak, akikkel a római nép háborút viselt, messze elébe fogod helyezni e királyt, akit L. Sulla igen hatalmas és igen bátor seregével harcot kedvelő, kemény és elszánt fővezérként, hogy mást ne is említsek, békében elengedett, midőn az háborúval egész Asiát elfoglalta, akit L. Murena, ennek az embernek az apja, elszántan és éberen megtámadott és visszaszorította, ám nem megsemmisítve hagyott hátra;⁵³ e király, miután hadi készleteinek és hadseregének megerősítésére néhány évet engedélyezett magának, oly nagy reményre és elszánásra vetemedett, hogy úgy vélte, hogy az Óceánt a Fekete tengerrel, Sertorius seregeit pedig sajátjaival összekötheti. (33) E háborúba azért két consult küldtek, hogy az egyik Mithridatest üldözze, a másik meg Bithyniát védje, az egyik dolgai szárazon és vízen szerfelett szerencsétlenül alakultak, s így a király hatalmát és hírnevét öregbítették; L. Lucullus cselekedetei azonban olyannyira kiténtek, hogy ennél sem nagyobb, sem pedig több megfontolással és bátorsággal viselt háborút nem tudunk említeni. Ugyanis, amikor Mithridates az egész háború fő erejét Cyzicus falainál állította fel, és úgy vélte, hogy e város lesz számára Asia kapuja, amelyet feltörve és betaszítva nyitva

állna előtte az egész tartomány, Lucullus mindezt oly módon hiúsította meg, hogy mind igen hű szövetségeseink városát megvédelte, mind pedig a hosszú ostromban a király egész haderejét felőrölte.⁵⁴

Hogyan? Úgy hiszed, hogy a tenedosi tengeri csata, mikor az ellenséges hajóhad feszített iramban felette ádáz vezéreivel reménnyel és vakmerőséggel eltelve Itália felé tartott, szerény összecsapással és csekély ütközettel zajlott le? Elhagyom a csatákat, mellőzöm a városok ostromait; mikor végre-valahára kiűzték országából, megfontoltságával és tekintélyével mégis elérte, hogy az örmény királlyal szövetkezvén új tartalékokkal és csapatokkal megújítsa a háborút.⁵⁵ XVI. S ha most hadseregünk és fővezérünk tetteiről kellene beszélnem, igen számos és nagy csatát említhetnék; most azonban nem erről van szó. (34) Csak ezt mondom: Ha e háború, ezen ellenség, e király megvetendő lett volna, nem gondolta volna úgy a senatus és a római nép, hogy oly nagy gonddal kell vele foglalkozni, sem L. Lucullus nem viselte volna oly sok éven át oly nagy dicsőséggel e háborút, sem pedig nem bízta volna a háború befejezésének feladatát a római nép oly bölcs megfontolással Cn. Pompeiusra. Az ő összes – számtalan – csatáiból számomra az tűnik legádázabbnak, amit a király ellen viselt, és a legnagyobb erőfeszítéssel vívott meg. Mikor e csatából a király megfutott, és a Bosphorushoz menekült, ahová a hadsereg nem tudott eljutni, még végső balsorsában és szorongatottságában is megőrizte királyi címét. Így hát Pompeius, ámbár magát az országot már uralta, s minden partról és ismert erődből kiűzte az ellenséget, mégis oly nagy jelentőséget tulajdonított ezen egyetlen ember életének, hogy – noha Pompeius győzelmével minden birtokolt, amit a király valaha is hatalmában tartott, elért, vagy remélt, mégsem vélte addig befejezetteknek a háborút, amíg őt magát az életből ki nem űzte. S te Cato, ezen ellenséget vedted meg, akivel oly sok éven át, oly sok csatában, olysok hadvezér viselt háborút, s akinek az életét, noha elűzték és elkergették, oly nagyra tartották, hogy csak miután halálát hírül hozták, vélték a háborút befejezetteknek?⁵⁶ Azt védjük tehát, hogy L. Murena alvezérként e háborúban oly bátor lélekről, oly nagy megfontoltságról és oly hatalmas kitartásról tett tanúbizonyságot, hogy e fáradozása nem biztosít számára kevesebb, a consularatus elnyerésére feljogosító méltóságot, mint ez a mi fórumi ténykedésünk.

XVII. (35) Ám a praetori választáson Serviust előbb hirdették ki. Még mindig mintegy írásos szerződés szerint jártok el a néppel, mintha valakinek egyszer az egyik tisztségnél megadott egy megtiszteltetést, azzal a többi tisztség esetén is tartoznék neki? Mit gondoltok, mely zúgó tengernek, mely tengersizorosnak van oly sok árja, s hullámainak oly nagy és különféle háborgása és változása, mint ahány vihar és indulat a népgyűlési választások körülményeit mozgatja? Egy nap vagy éjszaka elmúlása mindent összezavar, és nem ritkán egy szóbeszéd gyenge fuvallata megváltoztatja a közvéleményt.⁵⁷ Gyakorta nyilvánvaló ok nélkül más történik, mint várhatnók, úgyhogy nem ritkán a végkifejleten még a nép is csodálkozik, mintha nem is ő alakította volna azt így. (36) Semmi sem bizonytalanabb a tömegnél, semmi sem kifürkészhetetlenebb az emberek akaratánál, semmi sem csalékonyabb a választások végső kimenetelénél. Ki gondolta volna, hogy a kiváló tehetségű, munkásságú, befolyású és nemes L. Philippust Herennius legyőzheti? A kiemelkedően művelt, bölcs és tisztességes Q. Catulust Cn. Mallius? Vagy M. Scaurust, e nagy tekintélyű férfit, jeles polgárt és igen derék szenatort Q. Maximus?⁵⁸ S nem csupán hogy nem sejtették, hogy mindez így történik, hanem miután már megtörtént, nem tudták megérteni, hogy miért történt így. Ugyanis, miként a viharok gyakorta egy bizonyos égi jel után törnek ki, ám gyakran váratlanul, nyilvánvaló magyarázat nélkül és valamely homályos okból támadnak, akképpen e viharos népgyűlési választásoknál

gyakran megértjük, hogy milyen jel indította el, ám az ok gyakorta oly homályos, hogy olybá tűnik, mintha a véletlen műve lett volna. XVIII.(37) Ha azonban mégis magyarázatot kell adni; a praetori tisztség esetében szerfelett hiányzott két dolog, s a consulatusnál mindkettő nagy hasznára vált Murenának, egyrészt az ünnepi játékok iránti várakozás, amit mind a jelentős szóbeszéd, mind pedig a többi jelölt rosszhiszemű hírverése növelt, másrészt, hogy azok, akik a provinciából és alvezérsége idejéből nagylelkűségét és rátermettségét bizonyíthatták, még nem tértek haza. A jószerecse mindkettőt a consuli jelöltség idejére tartogatta számára. Ugyanis egyfelől mind L. Lucullus hadserege, amely a diadalmenetre érkezett, jelen volt L. Murena megválasztásakor;⁵⁹ másfelől a praetori tisztség meghozta azon nagyszerű ünnepi játékokat, amelyeket a praetori jelöltség idején hiányoltak. (38) Talán csekély segítségnek és támogatásnak tűnik neked a consulatushoz a katonák akarata? A hadsereg szavazata mind önmagában is sokaságánál fogva, mind az övéik körében szerzett befolyásnál fogva, mind pedig a consuli választásnál az egész római nép szemében igen nagy tekintéllyel bír; a consuli választásoknál a fővezéreket, nem pedig a szavak magyarázóit választják ki. Ezért van nagy súlya e beszédnek: „Mikor megsebesültem, megerősített, megajándékozott engem a hadizsákmányból; az ő vezetésével foglaltuk el a táborn, és csaptunk össze az ellenséggel; soha nem terhelte a katonákat nagyobb megpróbáltatással, mint amit ő is magára vállalt, éppoly bátor, mint amilyen szerencsés.” Mit gondolsz; mily nagyban befolyásolja ez az emberek véleményét és szándékát?⁶⁰ Valamint, ha oly mértékben számítanak a hiedelmek a népgyűlési választásoknál, hogy ez idáig mindig nagy jelentősége volt az elsőként szavazó centuria jelzésének, mit csodálkozunk azon, hogy Murena esetében nagy jelentőséggel bírt a szerencséről szóló hír és szóbeszéd?

XIX. Ám ha ezt jelentéktelennek tartod, noha nagy fontosságú és a városi szavazati eredményt a katonai elé helyezed, úgy őrizkedj attól, hogy a Murena rendezte ünnepi játékok pompáját és színházi előadások nagyszerűségét lebecsüld; nagyban hasznára váltak. Hisz minek mondjam el, hogy a népet és a műveletlen tömeget a játékok szerfelett gyönyörködtetik? Ezen cseppet sem kell csodálkozni. Viszont a tömegnek ez épp elég ok; hiszen a választás a nép és a tömeg dolga. Ezért ha a népnek az ünnepi játékok nagyszerűsége kedvére volt, nem csoda, hogy ezek (ti. a játékok) a nép körében Murena javára szolgáltak. (39) Ám ha még bennünket is, akiket a közönséges szórakozástól tevékenységünk távol tart és magában e foglalatosságban találhatunk számos egyéb gyönyörűséget, mégis elszórakoztatnak és lekötnek a játékok, mit csodálkozol a műveletlen sokaság felett? (40) Barátom, L. Otho e derék férfiú a lovagrendnek nem csupán méltóságát, hanem szórakozását is helyre állította. Így hát e törvény, ami az ünnepi játékokra vonatkozik, az összes közül a legnépszerűbb, mivel e nagy tekintélyű rendnek fényével együtt gyönyörűségének hasznát is visszaállította.⁶¹ Ezért hidd el nekem, a játékok azokat az embereket is szórakoztatják, akik tagadják, nem csupán azokat, akik beismerik; ezt jelöltségem idején én is megtapasztaltam. Ugyanis a mi jelöltségünket is segítette a színpad. S noha három aedilisi játékot rendeztem, mégis aggasztottak Antonius játéakai, te pedig – aki történetesen egyet sem rendeztél – azt hiszed, hogy Murena ezüst színpada, amit te kigúnyolsz cseppet sem volt hátrányodra?⁶²

(41) Ám legyen mindez teljesen egyenértékű, legyen egyenlő a fórumi tevékenység a katonáival, a katonák szavazata a városiakéval, legyen közömbös, hogy valaki rendezett-e felette pompás ünnepi játékokat vagy sem; hát akkor? Úgy véled, hogy a praetori tisztségben a te feladatod és az övé között semmilyen különbség nem volt?⁶³ XX. Az ő feladata volt, amit barátaidként mindannyian kívántunk neked, a jogszolgáltatás; ennek során a tevékenység

jelentősége dicsőséget, a méltányos ítélkezés befolyást biztosít; e hivatalban egy bölcs praetor, amilyen ő is volt, igazságos döntésekkel hártja el az őt érő támadást és nyugodt meghallgatásokkal szerez a maga számára jóakaratot; kiváló, és a consulatusra képesítő tevékenységi kör, amelyben az igazságosság, a tisztesség és a közvetlenség hozta tekintélyt végül az ünnepi játékok gyönyörűsége tetőzi be. (42) Mi volt a te feladatod? Zord és kemény, a közpénzek el-sikkasztásának vizsgálata, telve egyfelől könnyel és bánattal, másfelől bilincsekkel és feljelentő lajstromokkal, s kedvük ellenére kellett odakényszerítened és akaratuk ellenére ott tartanod a bírákat; egy írnotok elítéltl és egész rendjük megnehezelt érte; a sullai kedvezményeket visszavetted, sok derék férfi és szinte a polgárság fele felháborodott; a büntetéseket szigorúan szabtdad ki; akinek kedvére van, elfelejti, aki zokon veszi, emlékszik rá.⁶⁴ Végül nem akartál a provinciába elmenni. Nem feddhetem meg a te esetekben azt, amit a magam számára mind praetorként, mind consulként helyeseltem. L. Murenának a provincia sok jó kapcsolatot és kiváló hírnevet hozott. Útra kelvén Umbriában újoncozást tartott; az állam lehetőséget adott neki nagyvonalúságra, amivel élve sok választókerületet, amelyeket Umbria városai alkotnak, megnyert magának;⁶⁵ magában Galliában pedig méltányosságával és tapintatával elérte, hogy embereink a már e reménytelennek látszó követeléseket is behajthassák. Hiszen te eközben Rómában barátainak voltál segítségére; elismerem; ám fontold meg azt, hogy számos barát segítőkészsége alább szokott hagyni azok iránt, akikről azt tapasztalják, hogy a provinciákat megvetik.

XXI. (43) És minthogy rámutattam, bírák, hogy Murena és Sulpicius egyenlő méltósággal bírt a consuli jelöltséget és egyenlőtlen szerencsével a provinciái ténykedést illetően, most már nyíltan megmondom, hogy miben maradt barátom, Servius alul, és azt fogom a ti fületek hallatára is elmondani, miután már letelt a választási idő, amit neki egyedül is gyakran mondtam, amikor még nem dőlt el az ügy. Nem értesz a consuli pályázáshoz, Servius, gyakran mondtam neked; és azon dolgok esetében, amelyekben láttam, hogy te nagy és bátor elszánással jársz és foglalsz állást, azt szoktam volt neked mondani, hogy számomra inkább derék vádlónak, mint bölcs jelöltnek tűnsz. Először is a vádemeléssel való riogató és fenyegetőzés, amivel nap mint nap éltél, bátor férfúra vallanak. Ám mind a nép véleményét megingatják a siker reményében, mind pedig a barátok igyekezetét meggyengítik. Nem tudom, miért történik mindig így (ugyanis nem egy vagy két, hanem igen sok esetben megfigyelték), hogy amint egy pályázó a vádemelést látszik latolgatni, úgy tűnik, hogy lemondott a tisztség eléréséről. (44) Mi van hát? Nem kell az elszenvetett jogtalanságot üldözni? De nagyon is kell; ám más időben kell pályázni, és más időben üldözni. A consuljelölttől legfőképp azt várom el, hogy nagy reménnyel, nagy lelkesültséggel és nagy kísérettel vonuljon a Forumra és a Marsmezőre; nincsen kedvemre, ha valaki a másik pályázót megfigyeli, s ezzel előre jelzi saját vereségét, ha inkább tanúkat, mint választókat gyűjt, ha inkább fenyegető, mint behízsgáló beszédeket hallat, ha inkább feljelent, mint mindenkit sorra köszönt, noha az új szokás szerint már mindenki szinte mindenki otthonát felkeresi és a pályázók arkifejzéséből von le következtetést, hogy láthatóan kinek mennyi bátorsága és esélye van. (45) „Látod milyen szomorú és csüggedt? Padlón van, kételkedik, feladta.” Észrevétlenül e szóbeszéd terjed el. „Tudod, hogy vádemelést fontolgat, figyeli a többi jelöltet, tanúkat keres? Máshoz pártolok, mivel már ő sem bízik saját magában.” Így bizonytalanítja el a legbelsőbb barátokat a pályázóról szóló híresztelés, felhagynak buzgalmukkal; vagy rögvést elvetik az ügyet, vagy az eljárásra és a vádemelésre tartogatják szolgálataikat és befolyásukat. XXII. Ehhez járul, hogy már maga a pályázó sem képes teljes figyelmét és minden gondját,

munkáját és szorgalmát a jelöltségre fordítani. Hozzá kapcsolódik ugyanis a vádemelés tervezetése, ami nem csekély dolog, hanem bizonyosan a legjelentősebb. Nehéz dolog ugyanis megteremtene azon feltételeket, amelyekkel egy ráadásul nem is védtelen és gyenge embert polgárjogától meg tudsz fosztani, aki maga is védekezik, akit hívei, sőt, még idegenek is védenek. Mindnyájan összesereglnék ugyanis, hogy a veszélyeket elhárítsuk, és – akik nem vagyunk nyíltan ellenségei – végveszély esetén még vadidegeneknek is rendelkezésére bocsátjuk legbelsőbb barátainkat megillető segítségünket s igyekezetünket.⁶⁶ (46) Ezért én, aki megtapasztaltam a jelöltség, a védelem és a vád nyűgét, rájöttem, hogy a pályázásban az igyekezet, a védelemben a kötelesség, a vádemelésben pedig a fáradság a legnehezebb. Úgy vélem tehát, hogy semmiképpen sem lehetséges, hogy ugyanazon ember a vádemelést és a consul jelöltséget is gondosan ellássa és előkészítse. Az egyik feladatot is csak kevesen tudják elvégezni, mindkettőt senki sem. Amikor te a jelöltség pályájáról eltérítetted, és a vádolásra fordítottad figyelmedet, ha úgy vélted, hogy mindkét tevékenységnek meg tudsz felelni, súlyosan tévedtél. Mely nap telt el hát úgy, miután a vádemelést elkezdted előkészíteni, hogy azt ne teljességgel e célra használtad volna fel? XXIII. A választási vesztegetésről szóló törvényt követeltél, noha rendelkezésedre állott; meg volt ugyanis a szigorúan rendelkező lex Calpurnia.⁶⁷ Alkalmazkodtunk akarathoz és méltóságodhoz. Ám ez az egész törvény, talán ha vádlottad bűnös volna, a vádat elősegítette volna; pályázatodat viszont gátolta. (47) Szavad a köznép számára súlyosabb büntetést követelt; ez megriasztotta az alacsony sorúak lelkét. Száműzetést kértél rendünk számára; a senatus engedett kívánságodnak, ám nem szívesen határozott meg a te kezdeményezésedre a köz élete számára keményebb feltételt. A betegség kifogását büntetéssel sújtották; ez sokak jóérzését sértette, akiknek vagy egészségük rovására fáradniuk kell, vagy a betegség egyéb nyűge miatt az élet egyéb javairól is le kell mondaniuk.⁶⁸ Akkor tehát? Ki hozta e rendelkezéseket? Az, aki a senatus tekintélyének és a te akarotodnak engedelmeskedett, és egyáltalában az hozta, akinek a legkevésbé voltak hasznára. Úgy véled, hogy azon javaslatok, amelyeket legteljesebb támogatásom mellett a nagy számban összegyűlt senatus elutasított, csak kevéssé ártottak neked? A választók összekeverését, a lex Manilia keresztülvitelét, a befolyás, a méltóság és a választók egyenlősítését követelted. A köztisztületben álló és saját kerületükben és városukban befolyásos emberek igen zokon vették, hogy egy ily jeles férfi azért küzd, hogy mind a méltóság, mind pedig a befolyás minden fokát megszüntessék. Hasonlóképp azt akartad, hogy a vádló válassza ki a bírákat, hogy a polgárok titkos gyűlölete, amelyet most az elhallgatott viszályok féken tartanak, bármely mégoly jeles ember helyzete ellen is kitörhessen.⁶⁹ Mindez egyengette számodra a vád útját, a győzelemét azonban elzárta előled.

(48) Majd minden sebek közül azon legsúlyosabbat szenvedte el tanácsom ellenére pályázatod, amelyről Q. Hortensius, e felette tehetséges ékesszóló férfiú igen bőségesen és nyomatékosan beszélt. Beszédem annál kényelmetlenebb helyet kapott, mivel előttem már ő is, valamint a nagy tekintélyű, szorgalmú és szónoki tehetségű M. Crassus is szólott, hogy utolsóként nem az ügy valamely részét taglalhatom, hanem az egészről kell véleményt mondanom. XXIV. Mit gondolsz azonban, Servius, milyen súlyos csapást mértél jelöltségedre, amikor a római népet azon félelemben sodortad, hogy attól kelljen tartania, nehogy Catilina consul legyen, mialatt te jelöltségedet félretéve és elvetve a vádemelést készítetted elő? (49) Látták ugyanis, hogy nyomozol, hogy ő maga elkeseredett, barátai pedig szomorúak; észrevették, hogy megfigyeléseket tesznek, és tanúvallomásokat vesztek fel, hogy a tanúk félre vonulnak, hogy a vádlótársak külön gyülekeznek, s ilyen körülmények között a vetélytársak

arca is el szokott borulni; eközben könnyednek és vidámnak látták Catilinát, akit ifjak csapata kísért, besúgók és bérgyilkosok vettek körül, mind a katonákba, mind consultársam ígéreteibe – amint ő maga mondta – vetett reményeiben felfuvalkodva Arretium és Faesulae telepeseinek seregétől övezve;⁷⁰ e felette különböző jellegű tömegben kitűntek a sullai idők viszontagságai által tönkretett emberek. Arca felbőszültséget, szeme bűnt, beszéde vakmerőséget sugárzott,⁷¹ úgy, mintha már biztosította volna magának a consuli tisztséget, és otthon elrejtve tartaná. Murenát megvetette, Sulpiciust vádlói, nem vetélytársai közé számította, őt erőszakkal fenyegette, miként az államot is. XXV. (50) Ne akarjátok, hogy felemlítsem, hogy e körülmények mily félelmet és az államot illetően – ha Catilinát megválasztanák – mily kétségbeesést keltettek minden derék emberben; idézzétek ti magatok emlékezetetekbe. Hiszen emlékeztek arra, amikor ennek az elvetemült gazembernek a szavai, amelyeket állítólag egy otthonában tartott gyűlésen mondott, hogy a nyomorultaknak senki más nem lehet hű védelmezője, csak az, aki maga is nyomorult; hogy a tönkretettek és nyomorultak nem hihetnek az épek és szerencsések ígéreteinek; ezért akik felemésztték és elrabort javaikat pótolni akarják és vissza akarják szerezni, azt tartsák szem előtt, hogy neki milyen adósságai vannak, hogy mit birtokol és hogy mire van bátorsága; hogy egyáltalában nem szabad bátortalannak lennie és szerfelett szerencsétlennek kell lennie annak, aki a kárvallottak vezére és zászlóvivője lesz.⁷² (51) Ezt követően, miután e dolgok ismertté váltak, emlékeztek, hogy előterjesztésemre egy senatusi határozat született, hogy ne a következő napon tartsuk meg a választásokat, hogy e dolgokat a senatusban megtárgyalhassuk. Így tehát másnap a népesen összegyűlt senatusban kérdőre vontam Catilinát és felszólítottam, hogy e dolgokról, amelyeket nekem hírül hoztak, ha akar, mondjon valamit. Ő pedig, amilyen felette nyílt mindig is volt, nem tisztázta, hanem bevádolta és gyanúba keverte magát. Ekkor ugyanis azt mondta, hogy az államnak két teste van, az egyik gyenge, feje pedig erőtlén, a másik erős, ám fej nélkül való; ez utóbbi, ha iránta érdemesen viselkedik, amíg ő él, nem lesz fej nélkül.⁷³ Felhördült a népes senatus, ám mégsem hozott az ügy gyalázatosságához képest eléggé szigorú határozatot; ugyanis részint azért nem voltak e döntés során bátrak, mert semmitől sem féltek, részint, mert túlságosan is féltek. Örömtől diadalmaskodva kirohant a senatusból akinek onnan egyáltalán nem lett volna szabad élve kijönnie,⁷⁴ kiváltképp mert ugyanő, ugyanabban a körben, néhány nappal korábban Catónak, e felette derék férfúnak, aki őt megfenyegetve pert helyezett kilátásba, azt felelte, hogy ha tervei ellen tűzvész támasztaná, úgy azt nem vízzel, hanem romokkal fogja eloltani. XXVI. (52) Ekkor e dolgoktól nyugtalanítva és mivel tudtam, hogy Catilina az összeesküvőket már akkor fegyverben felvonultatta a Marsmezőn, lementem a Marsmezőre a legbátrabb férfiak legerősebb őrizetében és abban a széles és feltűnő mellvértben, nem azért, hogy az engem megvédjen (tudtam ugyanis, hogy Catilina nem az oldalra, vagy a mellkasra, hanem a fejre és a nyakra szokott célozni), hanem hogy minden derék ember felfigyeljen arra, hogy a consult félelemben és veszedelemben látják és – amint ez meg is történt – segítségére és védelmére siessenek. Így tehát, mivel azt hitték, hogy te, Servius, a választási küzdelemben elrenyhültél, Catilinát látták a reménytől és bírvágytól izzani; mindenki aki távol kívánta tartani az államtól e dögvészt, rögtön Murena felé fordult. (53) Nagy jelentősége van ugyanis a consuli választásoknál az akarat hirtelen változásának, különösképp amikor egy derék és jelöltségét sok más tulajdonsággal is alátámasztó férfiú felé irányul. Aki nagy köztisztületnek örvendő apjával és őseivel, ifjúságában szerénységével, ragyogó alvezérségével, praetorként jogszolgáltatásával, kedvelt játékaival és a provincia kiváló igazgatásával kitűnve, gondosan viselte jelöltségét, és

oly módon viselte, hogy sem az őt fenyegető előtt meg nem hátrált, sem ő senkit nem fenyegetett; csoda hát, hogy nagy segítségére volt Catilinának a consularatus megszerzéséhez hirtelen támadt reménye? (54) Most beszédem harmadik, a választási vesztegetésről szóló pontja van hátra;⁷⁵ az előttem szólók tisztázták ugyan e vád alól, mivel azonban Murena így kívánta, újra kell taglalnom; e helyütt barátomnak, C. Postumusnak, e kiváló férfiúnak az ajándékosztogatókról szóló vádpontot és a lefoglalt pénzt,⁷⁶ Ser. Sulpiciusnak e tehetséges és derék ifjúnak a lovagi centuriákat, M. Catónak, e minden erénnyel jeles férfinak az általa emelt vádat, a senatusi határozatot és az államérdeket illetően fogok válaszolni. XXVII. (55) Előbb azonban néhány dolgot, amely hirtelenjében felháborított, akarok L. Murena sorsát illetően felpanaszolni. Ugyanis, bírák, miként korábban gyakorta mind mások nyomorúságai, mind saját mindennapos gondjaim és fáradalmaim miatt azon embereket tartottam boldognak, akik becsvágyó törekvésektől mentesen nyugalmas és csöndes életre törekedtek, akként L. Murena e hatalmas és oly váratlan veszedelmei olyannyira megrázták lelkemet, hogy nem tudok sem közös helyzetünkön, sem ezen embernek az állapotán és sorsán eléggé sajnálkozni. Amikor megkísérelt családjának és őseinek hagyományos tisztségeiről e méltóság fokára is fellépni, egyrészt ama veszélybe került hogy nem csupán a neki örökül hagyott, hanem az ő maga által megszerzett méltóságot is elveszíti, másrészt, mivel új tekintélyre törekedett, régi rangját is kockára kellett tennie. (56) Már ez is elég nyomasztó, bírák, a legelkeserítőbb viszont az, hogy olyanok vádolják, akiket nem az ellenségeskedő gyűlölet vitt rá a vádemelésre, hanem a vádemelés vágya indított ellenségeskedésre. Ugyanis, hogy mellőzzem Ser. Sulpiciust, akit úgy látom nem egy L. Murenától elszenvedett jótalanság, hanem a tisztségért vívott küzdelem motivált, vádolja atyai barátja, L. Postumus, amint ő maga mondja, régi szomszédja és barátja, aki barátságukra számos okot sorolt fel, ám az ellenségeskedésre egyet sem tudott említeni; vádolja Ser. Sulpicius, bajtársa fia, akinek tehetsége minden atyai barátjának erősségéül kellene szolgáljon; vádolja M. Cato, aki Murenának soha semmilyen ügyben nem volt ellenfele, s aki azon céllal született ebbe az államba, hogy segítse és tehetsége sokaknak, még vad idegeneknek is javára, s alig akár egyetlen ellenségnek is romlására szolgáljon.⁷⁷ (57) Először tehát Postumusnak felelek, aki nekem olybá tűnik, nem tudom hogyan, a praetorságra pályázva ráront a consuljelöltre, mint az átugró lovas lova a négyesfogatban.⁷⁸ Ha vetélytársai semmit sem vétettek, méltóságukat azzal ismerné el, hogy feladja a versenyt; ha azonban közülük valaki ajándékokat osztogatott, úgy egy barátot kell szerzenie, lévén hogy szívesebben üldözi mások jogsértéseit, mint a sajátját. Postumus és az ifjabb Servius vádjairól. XXVIII. (58) Most térek rá M. Catóra, az egész vád fő támaszára és erősségére; aki azonban oly kemény és elszánt vádló, hogy sokkal inkább tekintélyétől, semmint vádjaitól kell tartanom.⁷⁹ E vádló esetében, bírák, először is azt fogom kérni, hogy L. Murenának ne ártson sem Cato méltósága, sem az előtte álló tribunusi tisztség, sem egész életének ragyogása és tekintélye, s hogy ne egyedül neki legyenek kárára M. Cato erényei, amelyekre azért tett szert, hogy sokaknak javára lehessen.⁸⁰ Kétszer volt már consul P. Africanus, s e birodalom két rettenetét, Carthagót és Numantiát pusztította el, amikor vádat emelt L. Cotta ellen.⁸¹ Kivételes szónoki képességet, kivételes tisztességet, kivételes feddhetlenséget és oly nagy tekintélyt mondhatott magának, mint amilyen a római nép birodalmának volt sajátja, amit az ő tevékenysége védelmezett meg. Gyakran hallottam az öregeket azt emlegetni, hogy a vádló kivételes méltósága nagyban L. Cotta javára szolgált. Nem akarták azon felette bölcs emberek, akik akkor abban az ügyben ítéleztek, hogy valaki úgy veszítse el a pert, hogy olybá tűnjék, mintha ellenfele szerfelett nagy erényei győzték volna

le. (59) Hogyan? Nemde megmentette a római nép (hiszen így tartja a hagyomány) Ser. Galbát dédadyádtól, a felette kiváló és hatalmas férfútól, M. Catótól, aki annak vesztére tört?⁸² Ebben az államban a vádlók túlon túl nagy hatalmának mind az egész római nép, mind pedig a bölcs és messze a jövőbe tekintő bírák mindig ellenálltak. Nem akarom, hogy a vádló hatalmat, valamilyen túlerőt, kiemelkedő tekintélyt vagy túl nagy befolyást vigyen a perbe. Legyen mindennek szerepe az ártatlanok megmentésében, a gyengék védelmében s a bajbajutottak megsegítésében, a polgárokat fenyegető veszedelemben és pusztulásban azonban utasítsuk vissza. (60) Ugyanis, ha valaki azt találná mondani, hogy Cato nem szánta volna el magát a vádemelésre, ha az ügy felől előbb nem ítelt volna, méltatlan feltételt és szerencsétlen helyzetet teremtené a veszedelemben forgó emberek számára, bírák, ha úgy vélné, hogy a vádló véleményét egyfajta, a vádlott elleni előzetes ítéletnek kell tekinteni.⁸³

XXIX. Nem feddhetem meg felfogásodat, Cato, erényedről alkotott egyedülállóan kiváló véleményem miatt; egyes pontokat azonban talán alakíthatok, és egy kissé kijavíthatok. 'Nem sokat hibázol' mondta az idősebb mester a kiváló férfúnak, 'de hibázol; ki tudlak igazítani.'⁸⁴ Ám én téged nem; a leghelyesebben úgy mondanám, hogy semmiben sem hibázol, sem pedig nem jársz el úgy semmilyen ügyben sem, hogy olybá tűnj, mint akit inkább ki kell javítani, mint egy kissé útba kell igazítani. Hiszen maga a természet ruházott fel becsülettel, szigorral, önfegyelmel, lelki nagysággal, igazságossággal, vagyis minden erénnyel, s tett nagy és kiváló emberré. Ehhez járult egy nem mérsékelt és nem engedékeny, hanem egy, számomra egy kissé szigorúbbnak és keményebbnek tűnő tanítás, mint amit akár a valóság, akár a természet eltűr.⁸⁵ (61) És mivel e beszédet nem egy műveletlen sokaság, vagy valamely paraszti gyülekezet előtt kell megtartanunk, e bölcséleti tanokról, amelyek mind számomra, mind számotokra ismertek és kedvesek, egy kissé bátrabban fogok értekezni. Tudjátok meg, bírák, hogy M. Cato esetében ezen erények, amelyeket isteninek és kiválóknak látunk, természetének sajátjai, azok pedig, amelyeket olykor hiányolunk, nem természetének, hanem mesterének tudhatók be. Volt egyszer ugyanis egy kiváló tehetségű férfiú, Zeno, s azokat, akik tanításait követik, sztoikusoknak nevezik.⁸⁶ Az ő alapelvei és tanításai ilyesfélék: a bölcslet sohasem befolyásolja a részvét, soha senkinek nem bocsátja meg vétkeit; csak a balga és könnyelmű ember irgalmas; egy férfit könyörgéssel sem megindítani, sem megengesztelni nem lehet; egyedül a bölcsnek, legyenek bár nyomorékok, szépek, legyenek bár koldusszegények, gazdagok, és szolgáljanak bár rabszolgaként, királyok; minket pedig, akik nem vagyunk bölcsök, szökevényeknek, száműzötteknek, ellenségeknek s végül örülteknek mondanak; azt vallják, hogy minden bűn azonos súlyú, hogy minden vétek gyalázatos gáztett, hogy éppoly súlyosan vétkezik, aki egy házikakast öl meg anélkül, hogy erre szüüksége volna, mint az, aki apját fojtja meg; s hogy a bölcs soha nem csupán sejt valamit, semmit nem bán meg, semmilyen dologban nem téved, és sohasem változtatja meg véleményét.⁸⁷ XXX. (62) Ezen alapelveket tette magáévá e jeles tehetségű férfiú, M. Cato kiváló műveltségű mestereitől vezetve, nem azért, hogy megvizsgálja, miként a többség, hanem hogy ezek szerint éljen. Az adóberlők kérnek valamit; őrizkedj attól, hogy befolyásod bármiképp is érvényesüljön.⁸⁸ Néhány nyomorult és balsors sújtotta könyörgő jön hozzád; elvetemült bűnös volnál, ha bármit is a résztvétől indíttatva tennél. Valaki megvallja, hogy vétkezett, és bűnének bocsánatát kéri; a megbocsátás elvetemült gáztett. Ám vétke csekély. Minden bűn egyenlő súlyú. Kimondtál valamit; kőbe vésetett és elhatározott. Nem a tényállás befolyásolt, hanem a véleményed; a bölcsnek semmiről sem csupán véleménye van. Valamely dologban tévedtél; úgy hiszi, gyalázod. E bölcsélet ezeket mondja nekünk: 'Azt mondtam

a senatusban, hogy a consuljelölt ellen vádat fogok emelni.’ Haragodban mondtad. ’A bölcs – mondja – ’sohasem haragos.’ A körülmények miatt. ’Csak a galád’ – mondja – ’csak be más hazugsággal; véleményünket megváltoztatni rút dolog; megkönyörülni bűn; irtalmazni gaztett.’ (63) A mi mestereink azonban (beismerem ugyanis, Cato, hogy ifjú koromban bizonytalan lévén tehetségem irányultságában magam is kerestem a bölcslet támaszát) a mi tanítóink, hangsúlyozom, Platón és Aristotelés követői,⁸⁹ e mértéktartó és józan emberek azt mondják, hogy a bölcs esetében is bír némi befolyással a baráti kegy; hogy a könyörület derék emberre vall, hogy a bűnök fajai különbözőek, és különfélék a büntetések is; hogy az állhatatos embernél is van tere a megbocsátásnak; hogy gyakran a bölcsnek is csupán sejtése lehet arról, amit nem tud; hogy időnként haragos, hogy meg lehet kérlelni és ki lehet engesztelni, hogy időnként, ha helyesebb, megváltoztatja azt, amit mondott, hogy néha eltér saját véleményétől; s hogy minden erénynek egyfajta középszer szabja meg a mértékét. XXXI. (64) Ha e tanítókhöz adott természetteddel, Cato, jó szerencséd elvitt volna, nem volnál ugyan sem derekabb férfiú, sem bátrabb, sem fegyelmezettebb, sem pedig igazságosabb (hiszen nem is lehetnél), de egy kissé jobban hajlanál a szelídségre. Nem emelnél vádat egy szerfelett tisztos és a legnagyobb méltósággal és tekintéllyel felruházott ember ellen, amikor erre sem ellenséges viszony, sem valamely jogsérelem nem sarkall; hanem úgy vélnéd, mivel a sors ugyanarra az évre állított őrzőül téged és L. Murenát, hogy téged ővele az állam valamely kapcsa összefűz; s amit a senatusban fenyegetően mondtál, azt vagy nem mondtad volna, vagy ha mégis kijelentetted volna, enyhébben értelmeznéd. (65) Téged magadat is – amennyire véleményem szerint előre valószínűsíthetem – akit most kedélyed szenvedélyessége felkavart, természeted és tehetséged ereje felbátorított, és a friss bölcséleti tanulmányok felhevítettek, majd a tapasztalat megváltoztat, az idő szelídebbé, s a kor elnézőbbé tesz. Nekem ugyanis úgy tűnik, hogy a ti mestereitek és az erény tanítói a kötelességek határait csupán azért tolták ki egy kissé távolabbra, mint azt a természet akarná, hogy amikor lelki erőnket a végsőig megfeszítjük, mégis ott álljunk meg, ahol illendő. ’Semmit sem bocsáthatsz meg!’ Bizonyos dolgokat igen, ám nem mindent. ’Semmit sem engedhetsz meg szívességből!’ Inkább akkor állj ellen a szívesség kérésének, amikor a kötelességtudás és a hűség megköveteli. ’Ne indítson meg a részvét!’ Igen, másképp megszűnnék a szigor, ám mégis megilleti bizonyos dicséret az emberiséget. ’Tarts ki véleményed mellett!’ Valóban, hacsak valamilyen helyesebb vélemény le nem győzi a tiedet. (66) Ilyen jellemű volt Scipio is, aki nem bánta ugyanazt tenni, mint te, s otthonában lakott a nagy műveltségű férfiú, Panaitios;⁹⁰ az ő szavai és alapelvei, noha azonosak voltak azokkal, amelyekben neked gyönyörűség telik, mégsem szigorúbbá, hanem, amint az öregektől hallottam, a legszelídebbé tették. Ki volt pedig kedvesebb és kellemesebb, mint C. Laelius, noha ugyanabból az iskolából került ki, s ki volt ugyanakkor szilárdabb és bölcsőbb nála?⁹¹ Elmondhatnám ugyanazt L. Philusról és C. Galusról, ám téged most saját otthonodba kívánlak vezetni.⁹² Úgy véled, bárki lehetett kellemesebb, közvetlenebb és tapintatosabb mindenfajta emberi érintkezésben, mint dédatyád, Cato? Amikor az ő kiváló erényéről igazán és meggyőzően beszéltél, követendő, házadból való példaképnek mondtad. Otthonodban tehát példaképként áll előtted, ám mégis természetének hasonlósága tudott inkább terád, aki tőle származol, mint bármelyikünkre átszállni; követendő példaként azonban éppen úgy áll előttem is, mint teelőtted. Ám azzal, ha kedvességét és könnyedségét szilárdságodhoz és komolyságodhoz vegyítenéd, e tulajdonságaid, amelyek már most is tökéletesek, nem lennének jobbá, viszont biztosan kellemesebbé válnának. XXXII. (67) Ezért, hogy ahhoz, amit elkezdtem visszatér-

jek, hagyd el az ügyből a "Cato" nevet, ne használd hatalmat, tartsd távol tekintélyedet, amelynek a peres ügyekben vagy semmilyen, vagy csak jótékony befolyással szabad bírnia, harcolj velem magukat a vádpontokat illetően. Mi miatt emelsz, Cato, vádat, miért bocsátkozol perbe, mit hozol fel vádként? Választási vesztegetés miatt emelsz vádat; azt én sem veszem védelmembe. Megfeddsz, hogy ugyanazt védem, amit törvényben büntetéssel sújtottam. A választási vesztegetést büntettem, nem az ártatlanságot; a választási vesztegetés miatt pedig veled együtt fogok vádat emelni, ha akarod. Azt mondtad, hogy az én előterjesztésemre hozták e senatusi határozatot, amely szerint a lex Calpurniába ütközőnek kell tekinteni, ha pénzzel megvesztegetettek vonulnak ki a jelölt fogadására, ha felbérelt emberek követik seregüstül, ha gladiatori viadalokra a köznépek körzetenként juttatnak helyeket, és ha a köznépet lakomával vendégelik meg.⁹³ Tehát ha a senatus így ítéli meg, hogy ez törvénybe ütközően történt, ha megtörtént, úgy dönt; amire semmi szükség nincsen, hogy ezzel a jelölteknek jár a kedvben; ugyanis felette kérdéses, hogy mindez megtörtént-e avagy sem, ha megtörtént, úgy senki sem kételkedik abban, hogy a törvénybe ütközik. (68) Nevetséges tehát, hogy ami kétséges, azt bizonytalanul is hagyjuk, ami pedig senki számára nem lehet kétséges, afelől ítélkezünk. És e döntés az összes jelölt kérésére született, s így a senatusi határozatból nem állapítható meg, hogy kinek áll az érdekében, sem pedig, hogy ki ellen irányul. Ezért bizonyítsd be, hogy L. Murena mindezt elkövette; akkor elismerem neked, hogy törvénybe ütközően történt.

XXXIII. "Sokan mentek ki eléje, amikor a provinciából visszatért." A consuljelölteknel ez így is szokás; van-e azonban olyan, aki elé, amikor hazatér senki sem megy ki? "Mi volt ez a nagy tömeg?" Először is, ha nem tudnék neked magyarázatot adni róla, mi csodálkozni való van azon, hogy egy ily jeles hazatérő férfiú, egy consuljelölt elé sokan kimennek? Ha ez nem történt volna meg, sokkal inkább kellene csodálkozni. (69) Hogyan? Ha még azt is hozzátenném, ami a szokásjoggal nem áll ellentétben, hogy sokakat kértek is erre – noha ebben az államban a legegyszerűbb emberek fiait kísérendő, gyakran még késő éjszaka, felkért emberek szoktak jönni a város széléről, vajon bűnös vagy furcsa dolog-e az, hogy nem vették zokon az emberek, hogy a harmadik órában ki menjenek a Marsmezőre, kiváltképp mivel egy ily jeles férfiú nevében kérték fel őket? Hogyan? Ha minden társaság odament, akik soraiból most sokan bíróként ülnek itt? Hogyan? Ha rendünkből sok igen tekintélyes ember? Hogyan? Ha azon felette szolgálatkész tömeg, amely senkit nem enged tiszteletadás nélkül belépni a városba, ha a jelöltek egész serege, s ha végül maga a vádló, Postumus is igen csak nagy csapattól kísérve jött meg, mit kell e sokaságon csodálkozni? Nem említem fel a védenceket, a szomszédokat, a kerület lakosait, Lucullus egész seregét, amely azokban a napokban érkezett meg a diadalmenetre; és csak azt állítom, hogy e szolgálatban az ingyenes tömeges részvételnek nem csupán az nem volt soha híjával, aki erre méltó volt, hanem az sem, aki ezt kívánta. (70) Azonban sokan kísérgették. Bizonyítsd be, hogy díjazás fejében; akkor elismerem, hogy bűncselekmény. Ennek híján pedig miért kárhoztatod? XXXIV. "Mi szükség van" mondja "a kísézőkre?" Tőlem kérdezed, hogy mi szükség arra, amit mindig is igénybe vettük? A szegény sorsú embereknek egyetlen lehetőségük van arra, hogy rendünknek valamilyen szolgálatot tegyenek, vagy viszonyozzanak: jelöltségünk idején nyújtott fáradozásuk és kíséretük. Nem lehetséges ugyanis, és kérni sem szabad sem tőlünk, sem a római lovagoktól, hogy jelölt barátaitak egész álló nap kísérjék; ők, ha otthonunkban felkeresnek, ha olykor elkísérnek a Forumra, ha egy oszlopsornyi távra méltatnak, már úgy vélhetjük, hogy gondos figyelemben és megbecsülésben részesítették; alacsonyosorú és nem elfoglalt barátaink sajátja,

akik nagy számban állnak a derék és segítőkész férfiak rendelkezésére. (71) Ne vedd hát el az alacsony rangú emberektől szolgálatuk e gyümölcsét, Cato; engeddd meg, hogy akik mindent tőlünk remélnék, azok is bírjanak valamivel, amit nekünk nyújthatnak. Ha a szavazatukon kívül semmi egyébük nem volna, úgy hálájuk, szavazatuk ellenére keveset érne; s végül ők, amint maguk szokták mondani; nem védhetnek bennünket a bíróságon, nem vállalhatnak értünk kezességet, nem hívhatnak meg otthonukba, s mindezt tőlünk várják, s úgy vélik, hogy azt, amit tőlünk kapnak, csak e fáradozásukkal egyenlíthetik ki. Ezért álltak ellen mind a lex Fabiának, ami a kísérők számát korlátozta, mind annak a senatusi határozatnak, amely L. Caesar consulsága idején született.⁹⁴ Nincsen ugyanis oly büntetés, ami az alacsony sorú emberek igyekezetét a szolgálat e régi szokástól eltántoríthatná. (72) „Viszont kerületenként helyeket osztottak ki a látványosságokra és sokakat nyilvánosan lakomára hívtak.” Ezt ugyan, bírák, Murena egyáltalában nem tette, barátai azonban szokás szerint és mértékkel megtették; mégis e dolog maga figyelmeztetőleg emlékeztet arra, Servius, hogy e panaszokat a senatusban előadván hány szavazatot vitt el tőlünk. Volt-e azonban akár a mi, akár apánk korában oly idő, amikor ez legyen bár akár választási vesztegetés, akár bőkezűség, ne történt volna meg, hogy a cirkuszban és a fórumon helyet biztosítsunk barátainknak és kerületi szomszédainknak?⁹⁵ Az alacsony sorú emberek kerületi szomszédaitól ezt ősi hagyomány szerint kapták...

XXXV. (73) ...s a mesteremberek vezetője egyszer színházi helyet ajándékozott kerületi szomszédainak, milyen határozatot kell hozni azon előkelő férfiak ellen, akik a cirkuszban teljes páholyokat rendeztek be kerületi szomszédaik kedvéért? Mindezen a kísérőket, a cirkuszi előadásokat és a lakomákat illető vádakot a tömeg a te alkalmatlan és túlzott igyekezednek tulajdonítja, Servius; ezeket illetően pedig Murenát a senatus tekintélye védi. Hogyhogy? Vajon a senatus büntetettnek véli, ha valakit fogadni kivonulnak? Nem, de ha pénzért. Bizonyítsd be! Ha sokan kísérik? Nem, csak ha fizetik őket. Leplezd le! Ha az előadásra helyeket, vagy a lakomára meghívást adnak? A legkevésbé sem, kivéve, ha sokaknak. Mit jelent, hogy sokaknak? Mindenkinék. Tehát ha L. Natta, ezen előkelő származású ifjú, akiről látjuk, hogy már most milyen tehetség, s hogy milyen férfivá fog válni,⁹⁶ a lovagi centuriák körében e baráti szívességgel és a jövőre nézve is kedves akart lenni, úgy ezt nem lehet mostohaapjának hibájául vagy bűnül felróni, sem ha egy Vesta-szűz, Murena közeli rokona lemondott a javára helyéről a gladiátor játékoknál, nemde ő is tisztességesen járt el, Murena pedig mentes e hibától. Mindezen dolgok rokoni szívességek, az alacsony sorúaknak juttatott kedvezmények és a jelöltekre rótt kötelezettségek.⁹⁷

(74) Velem azonban zordan és sztoikusán érvel Cato, nem tartja helyesnek, hogy a jóakaratot vendéglátással szerezzük meg, és azt állítja, hogy az emberek ítéletét tisztségekre pályáozván nem szabad szórakozásokkal megvesztegetni. Tehát ha valaki jelöltsége okán meghív asztalához, azt el kell ítélni? „Természetesen” mondja ő; „azáltal pályáozol a legfőbb hatalomra, a legnagyobb tekintélyre, az állam kormányzására, hogy az emberek érzékeinek kedvel, kedélyüket elbájolod, és szórakozásokat nyújtasz nekik? Vajon” mondja „a kerítés jutalmát kérted a kéjvágyó ifjúság egy csapatától, vagy a földkerekség feletti hatalmat a római néptől?” Rettenetes beszéd; viszont mind a gyakorlat, mind az élet, mind a szokás, mind pedig maga az állam elutasítja. Ugyanis sem a spártaiak, ezen életmód és beszéd szerzői, akik mindennapi étkezéseiknél fapadokon fekszenek, sem pedig a krétaiak, akik közül fekvé még senki sem étkezett, nem tartották kézben jobban államukat, mint a római nép, amely elválasztotta egymástól a szórakozás és a munka idejét; az előbbieket közül az egyiket seregünk

egyetlen megjelenésre megsemmisítette, a másik hatalmunk védelme alatt őrzi életmódját és törvényeit.⁹⁸ XXXVI. (75) Ezért, Cato, ne korhold túlon túl szigorú beszéddel őseink hagyományait, amelyeket maga a gyakorlat és birodalmunk hosszú fennállása igazolt. Élt egy ugyanilyen felfogású, művelt férfiú apáink idejében, a tiszt és nemes ember, Q. Tubero. Amikor Q. Maximus nagybátyja, P. Africanus tiszteletére a római nép számára halotti tort adott, őt kérte fel Maximus, hogy rendezze be az ebédlő szobát, lévén Tubero ugyanazon Africanus nőtestvérének a fia.⁹⁹ E felette művelt és sztoikus ember pedig pun fapadokat takart be kecskebőrökkel, és samosi agyagedényeket tett ki, mintha bizony a cinikus Diogenes halt volna meg, nem pedig az isteni férfiú, Africanus halálának adnák meg a tisztességet; mikor pedig temetésének napján Maximus mondta el a gyászbeszédet, halát adott a halhatatlan isteneknek, hogy e férfiú éppen ebben az államban született; ugyanis szükségképpen oda jutott volna a világalom, ahol ő élt volna. Africanus gyászünnepén a római nép igen zokon vette Tubero e fonák bölcsességét, (76) s így e felette becsületos embert és kiváló polgárt, noha L. Paulus unokája és amint mondtam P. Africanus nőtestvérének a fia volt, e kecskebőrök elűrték a praetorságtól.¹⁰⁰ A római nép gyűlöli az egyéni fényűzést, de kedveli a közösségi pompát; nem szereti a pazarló lakomákat, de a kicsinyes fukarságot még sokkal kevésbé; különbséget tesz a kötelezettségek és alkalmak, a munka és szórakozás váltakozása között. Ugyanis azt mondod, hogy egy tisztség elnyerésében semmi mással, csak és kizárólag az arra való érdemességgel szabad az emberek véleményét befolyásolni, ezt pedig te magad, aki arra a legérdemesebb vagy, sem tartod be. Hiszen miért kérsz arra bárkit is, hogy támogasson, és segítségre legyen? Engem arra kérsz, hogy oltalmazhass, s hogy bízzam rád magamat. Hogyan? Erre neked kell megkérned engem, vagy inkább nekem kellene téged, hogy érdekében fáradságot és veszélyt vállalj magadra? (77) Mire való, hogy van egy rabszolgád, aki megnevezi az embereket? Ebben vagy csalsz, vagy ámíatsz. Ugyanis, ha úgy tisztességes, hogy a polgárokat a nevükön köszöntsd, szégyenletes, hogy egy rabszolga jobban ismeri őket mint te. Ha pedig ismered, mégis e figyelmeztetésre kell jelöltként köszöntened őket, mintha bizonytalan volnál? Mi volna, ha – noha figyelmeztettek – mégis úgy köszöntened, mintha biztosan ismernéd őket? Mi volna, ha – miután megválasztottak, sokkal hanyagabban köszöntened őket? Mindez, ha az állami gyakorlat szerint ítéled meg, helyes; ha viszont bölcsleted alapelvei szerint akarnád lemérni, felette helytelennek bizonyulna.¹⁰¹ Ezért nem szabad a római néptől az ünnepi játékok, a gladiátori küzdelmek és a lakomák – mindezeket őseink rendezték így – hasznaitól, sem a jelölteket azon jótékonykodástól, amely inkább a nagylelkűséget, mint a vesztegetést jelzi, megfosztani.

XXXVII. (78) Téged viszont az állam érdeke indított a vádemelésre. Elhiszem, Cato, hogy e szándékkal és e meggyőződéssel jöttél ide; ám botorságból hibázol. Amit én teszek, bírák, azt egyfelől a L. Murenához fűződő barátságom és az ő tekintélye miatt teszem, másfelől kijelentem és ünnepélyesen kinyilvánítom, hogy a béke, a nyugalom, az egység, a szabadság, a jólét, vagyis mindannyiunk érdekében teszem. Hallgassatok, hallgassatok a consulra, bírák, aki éjt nappallá téve az állam javán gondolkodik. Semmi fennhéjázót nem mondok, csupán elmondom: nem nézte le és vetette meg annyira L. Catilina a köztársaságot, hogy úgy vélje, azon sereggel, amelyet magával vitt tönkre tudja tenni az államot. E bűn ragálya messzebbre elhat, mint azt bárki is gondolná, és többeket illet. Idebenn, idebenn van – mondom – a trójai faló;¹⁰² ám az, amíg én vagyok a consul, nem fog álmotokban legyőzni benneteket.¹⁰³ (79) Azt kérdezed tőlem, vajon Catilinától félek-e. Egyáltalán nem és gondoskodtam arról, hogy senkinek se kelljen félnie tőle, azt mondom azonban, hogy seregeitől, amelyeket itt látok,

valóban félnünk kell; nem annyira L. Catilina hadseregétől kell tartani, mint inkább azoktól, akik azt állítják magukról, hogy elhagyták seregét. Nem hagyták el ugyanis, hanem Catilina hagyta hátra őket barlangjaikban és leshelyeiken, fejünket és torkunkat fenyegetendő. S ezek azt akarják, hogy egy becsületes consult és derék hadvezért, akit természete és életpályája összekapcsolt az állam üdvével, a város őrizetétől és az állam védelmétől ítéletek elűzzön. Fegyverüket és vakmerőségüket visszavertem a Mars mezőn, meggyengítettem a Forumon, s gyakran még saját otthonomban is legyőztem, ha ezeknek az egyik consult kiszolgáltatók, bírák, úgy sokkal többet értek el a ti ítéletek, mint saját kardjuk segítségével. Igen fontos az, bírák, amit én sokak tiltakozása ellenére elértem és keresztülvittem, hogy január elsején államunkban két consul legyen hivatalban. (80) Ne gondoljátok, hogy ezek jelentéktelen tervekkel, vagy megszokott módszerekkel fognak élni. Nem egy elvetemült törvényre, egy veszedelmes koncra, nem az állam valamely már ismert romlására törnek. Ebben az államban, bírák, terveket fogalmaztak meg a város lerombolására, a polgárok lemészárlására, a római nép eltörlésére. És mindezt polgárok, hangsúlyozom polgárok, ha e névvel még illetni szabad őket gondolják és gondolták ki hazájuk ellen. Terveiket én nap, mint nap keresztülhúzom, merészségüket megtöröm, gaszáguknak ellenállok. Ám figyelmeztetlek benneteket, bírák: consulságom már végéhez közeledik; ne vegyétek el gondosságom helyettesét; ne fosszatok meg attól, akinek sértetlenül át kívánom adni az államot, amelyet még oly súlyos veszedelmekből kell kimentenie!

XXXVIII. (81) S hogy e szerencsétlenségekhez még mi járul, nem látjátok, bírák? Téged, téged hívlak fel, Cato; nem látod előre hivatali éved viharát? Ugyanis már a tegnapi gyűlésen felhangzott a megválasztott tribunus hivaltársad vészterhes szava; ellene volt okos szándékod és volt minden derék ember előrelátó, akik felkértek, hogy vállald el a tribunusi jelöltséget.¹⁰⁴ Mindaz, amit e három évben szítottak már attól az időtől fogva, amikor – amint tudjátok – L. Catilina és Cn. Piso elhatározta a senatus kiirtását, mindez e napokban, e a hónapokban, ebben az időben robban ki. (82) Hol az a hely, bírák, hol azon idő, nappal és éjszaka, amikor nem kell ezek cselvetései és fegyverei elől nem csupán saját elhatározásomból, hanem sokkal inkább isteni tanácsra elmenekülnöm és elrohannom? Ezek azonban nem saját magam miatt akarnak megölni, hanem az éber consult akarják az állam őrhelyéről eltávolítani; s éppen így el akarnának távolítani téged is, Cato, valamely módon, ha tehetnék; hidd el nekem, ezen igyekeznek és fáradoznak. Látják, hogy mily jelentős a bátorságod, tehetséged és tekintélyed, s hogy az állam mily hathatós védelmet nyer személyedben; ám úgy vélik, hogy miután a consuli tekintély segítségével megfosztották erejétől a tribunusi hatalmat, akkor téged – lévén fegyvertelen és gyenge – könnyebben legyőzhetnek. Attól ugyanis, hogy utólag választanak még egy consult, nem tartanak. Látják, hogy ez hivaltársaid hatalmában állna; s azt remélik, hogy D. Silanust, e jeles férfiút a hivatali társ, téged a consul, az államot pedig védelem híján megkapharintják. (83) E jelentős körülmények és nagy veszélyek közepette a te feladatod, M. Cato, akiről úgy vélem, hogy nem saját, hanem hazád javára született, hogy felismerd, mi forog kockán, s hogy megtartsd segítődet, védelmeződet és társadat az állam irányításában, egy nem önérdék vezérelte consult, egy consult – leginkább ezt követeli meg a kor – akit sorsa a nyugalom fenntartására, tudása a hadviselésre, tapasztalata és bátorsága bármely tetszőleges tevékenységre képesít.

XXXIX.¹⁰⁵ Ám e döntés feletti teljes hatalom a tiétek, bírák; az egész államot ti irányítjátok, ti kormányozzátok. Ha L. Catilina azon elvetemült emberek tanácsával, akiket magával vitt e perben ítélezhetnék, elítélné L. Murenát, ha megölhetné meggyilkolná. Ke-

resik ugyanis annak a módját, hogy az államot megfosszák támaszától, hogy az őrzőjével szembezálló hadvezérek száma csökkenjen, s hogy a néptribunusok nagyobb hatalomhoz jussanak azáltal, hogy a kiobbantani szándékolt lázadás és viszály ellenfelét elűzik. Ítélnék-e tehát a legelőkelőbb rendekből választott kiváltképp becsületes és felette bölcs férfiak ugyanúgy, ahogy e legelvetemültebb bűnöző, az állam ellensége ítélné.¹⁰⁶ (84) Higgyétek el nekem, bírák, hogy e perben nem csupán L. Murena, hanem saját sorsotok felől is döntést hoztok. Végveszélyben vagyunk; semmi sincs már, amibe kapaszkodhatnánk, vagy amire zuhanásunkban támaszkodhatnánk. Nem csupán azon erőforrásokat nem szabad gyengíteniünk, amelyek még megvannak, hanem ha lehetséges, újakat is kell szereznünk. Az ellenség ugyanis nem az Aniónál van, ami a pun háború legsúlyosabb veszedelmének tűnt,¹⁰⁷ hanem a városban, a Forumon (ó, hatalmas istenek! ki sem mondhatjuk anélkül, hogy fel ne jajdulnánk); egynéhány ellenség magában államunk szentélyében, egynémely – hangsúlyozom – magában a Curiában van jelen. Adják az istenek, hogy hivatalársam, ama legbátrabb férfiú, Catilina elvetemült gazságát fegyverrel elfojtsa! Én pedig polgári hivatalt viselven a ti és minden derék ember segítségével fogom e megfogant veszedelmet, amellyel az állam vajúdik, határozott szándékkal megsemmisíteni és feltartóztatni. (85) Ám mi lesz akkor, ha mindez kezünkől kicsúszván a következő évre is átgűrűzik? Csak egyetlen consul lesz, s őt sem a háború irányítása, hanem hivatalársának utólagos választása foglalja majd le. Már most vannak, akik ebben meg akarják akadályozni ... Catilina e rettentő és fertelmes ragálya kitör majd ... amely (most) fenyeget;¹⁰⁸ a várossal határos területeken üti fel majd a fejét hirtelen; a főtéren az őrzőjés, a Curiában a rettegés, a Fórumon az összeesküvés, a Mars mezőn a hadsereg s a földeken a pusztítás fog uralkodni; mindenütt és mindenhol fegyvertől és lángoktól kell majd félnünk; azonban mindezt, amit már régóta készítenek elő, ha az állam nem lesz híjával a védelemnek, a magistratusok intézkedéseivel és a magánemberek igyekezetével könnyen lebíráhatjuk.

XL. (86) Mivel így állnak a dolgok, bírák, egyfelől az állam érdekében, amelynél senki számára sem lehet semmi fontosabb, az általam az állam ügyeiben tanúsított és számotokra szintén ismert legnagyobb gondosság alapján intelek, a consuli tekintélynél fogva buzdítalak, és a veszély nagyságánál fogva felszólítalak benneteket, hogy gondoskodjatok a nyugalomról, a békéről, a magatok és minden polgár életének megmentéséről; másfelől ugyancsak én, a védő és a barát kötelezettségétől indítva könyörögve kérlek benneteket, bírák, hogy e szerencsétlen, mind testi betegségtől, mind lelki fájdalomtól meggyötört ember, L. Murena friss örömét ne döntsétek romba új siralommal. Az imént még a római nép legnagyobb elismerésével kitüntetett, szerencsés férfiúnak tűnt, mivel elsőként szerezte meg régi családja, s elsőként ősi városa számára a consuli tisztséget;¹⁰⁹ most ugyanő ínségtől és nyomorúságtól sújtottan, könnyektől és gyásztól megtörtén hozzátok könyörög, bírák, jó akaratotokra hivatkozik, irgalmatokért eseng, s tekintetét hatalmatokra és segítségetekre szegezi.¹¹⁰ (87) A halhatatlan istenekre, bírák, ne fosszátok meg e tisztséggel együtt, amellyel nagyobb tekintélyt vélt elérhetni, egyéb korábban szerzett tekintélyétől, minden méltóságától és javától. S L. Murena kér és könyörög hozzátok így bírák: ha senkit nem bántott meg igazságtalanul, ha senki fülét vagy lelkét nem sértette meg, ha senki számára, hogy csak a legenyhébbet mondjam, sem otthon sem a katonaságban nem volt gyűlöletes, adjatok helyt a szerénységnek, menedéket az elgyötört léleknek és segítséget a tisztességnek. A consulatus elvesztésének nagy részvétet kell kiváltania, bírák; ugyanis a consulatussal együtt mindentől megfosztjátok; ezekben az időkben pedig a consuli tisztség semmilyen irigységet nem válthat ki, ki van szol-

gáltatva ugyanis a lázadók bandáinak, az összeesküvők ármányának, Catilina fegyvereinek, s egymagában ki van téve minden veszedelemnek, s minden igazságtalanságnak. (88) Hogy miért kellene Murenát vagy bármelyikünket e ragyogó consuli tiszttség miatt irigyelni, nem látom, bírák; ami pedig szálamra méltó az mind nekem a szemem előtt lebeg, mind pedig ti láthatjátok és megérthetitek. XLI. Ha – Iuppiter óvjon a baljós előjelektől! – kemény ítélettel sújtjátok Murenát, hova forduljon e nyomorult? Otthona felé? Hogy atyja, e felette kiváló férfiú képmását,¹¹¹ amit néhány nappal ezelőtt örömnépén babérral megkoszorúzza szemlélhetett, a szegyénytől eltorzulva, s gyászban lássa meg? Avagy anyjához, a boldogtalanhoz, aki még az imént fiát, mint consult ölelhette kebelére, s aki most azért gyötrődik és aggódik, nehogy ugyanőt kevéssel később minden méltóságától megfosztva kelljen viszontlátania? (89) De mit emlegetem anyját vagy otthonát annak, akit a törvény új büntetése mind otthonától, mind szülőjétől, mind pedig összes szeretteinek társaságától és látásától megfoszt?¹¹² Száműzetésbe megy tehát a nyomorult? Hová? Keletre, ahol sok éven át alvezér volt, hadat vezetett és hatalmas tetteket vitt végbe? Ám nagy fájdalom ugyanoda, ahonnan nagy dicsőséggel távoztunk gyalázzal visszatérni. Vajon a világ ellenkező részén rejtezzon el, hogy akit az Alpokon túli Gallia nemrég főhatalommal felruházva legnagyobb örömmel látott, azt gyászoló és lesújtott száműzöttként lássa viszont? S e tartományban milyen lelki állapotban fog fivérével, C. Murenával találkozni? Mily nagy lesz egyikük fájdalma, másikuk levertsége, s mindkettejük panaszja, s mily nagy a szerencse és a hír fordulata, lévén, hogy ahol néhány nappal korábban a hírnökök és a levelek azt ünnepelték, hogy Murenát consullá választották, és ahonnan hívek és barátok szerencsekívánataikat kifejezendő igyekeztek Rómába, ott hirtelen ő maga jelenne meg saját balsorsa hírnökeként! (90) Ha mindez keserű, ha nyomorúságos, ha gyászos, ha felette idegen, könnyöletességtektől és irgalmatoktól, bírák, úgy őrizzétek meg a római nép kitüntetését, adjátok vissza az államnak a consult, adjátok meg e kegyet Murena becsületének, halott atyjának, nemzetségének és családjának, s Laviniumnak, e felette tisztos városnak, amelyet e perben nagy számban képviselve és súlyos gyászban láttatok. Ne ragadjátok el Iuno Sospita ősi kultuszától, amit minden consulnak el kell látnia épp ezen, eredetét tekintve ahhoz (ti. a kultuszhoz) oly közel álló consult!¹¹³ Ha ajánlásomnak van valamelyes súlya, vagy megerősítésemnek valamelyes tekintélye, akkor úgy ajánlom nektek én Murenát, mint consul a consult s ünnepélyesen ígérem, hogy szenvedélyesen vágyik a nyugalomra, serény támasza lesz a derekának, ádáz ellenfele a lázadásnak, a legbátrabb vezér a háborúban, s halálos ellensége ezen összeesküvésnek, amely most az államot megrengeti.

JEGYZETEK

- ¹ Itt mondok köszönetet Maróti Egon professzor úrnak a fordítás lektorálása során nyújtott értékes segítő javaslataiért. A fordítás alapjául a következő kiadás szolgált: M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia. Recognovit F. W. Mueller. Lipsiae. In Aedibus G. B. Teubneri. MCMIV.
- ² Ehelyütt feleslegesnek tűnik a pro Murenához – annak történeti és jogtörténeti hátterét bemutatandó – bevezetést fűzni, lévén hogy ezt mind e folyóirat hasábjain, mind egybeült napvilágot látott tanulmányaimban megtettem: Nótári T., *Studiorum atque artium contentio* (Cic. Mur. 22–30), *Aetas* 1999/1–2. 224–243. – *Auloedi et citharoedi* (Cic. Mur. 29), *Belvedere Medidionale* 1999/7–8. 92–96. – *Servius Sulpicius orator*, *Belvedere Meri-*

- dionale 2000/5-6. 103-105. – Quaestio de ambitu, Collega (Az Accursius Jogász Egylet folyóirata) 2001/5. 43-48. – Megjegyzések Cicero pro Murenájának történeti hátteréhez, Belvedere Meridionale 2001/5-8. 127-137. – Jogtudomány és retorika, Cicero pro Murena 26, Jogtudományi Közlöny 2001/12. 470-483. – Jogtörténeti megjegyzések Cicero pro Murenájához, www.extra.hu/jesz (Jogelméleti Szemle) 2001/IV. – M. Porcius Cato alakja Cicero pro Murenájában (Cic. Mur. 58-66), Belvedere Meridionale 2002/3-4. 105-114. – De oratoris perfecti institutione, Collega (Az Accursius Jogász Egylet folyóirata) 2003/3. 47-54.
- ³ A bírák jószándékának a megnyerésére irányul (vö. de inv. 1, 23; ad Her. 1, 7) azon utalás, amellyel Cicero a választást mint az istenek közreműködésével végrehajtott vallási aktust állítja be, amelyet a törvényszéki eljárás nem kérdőjelezhet meg. A beszéd kezdetén Cicero másutt is alkalmazza az istenek felé forduló fohász eszközt, pl. Rab. perd. 5. Ez annál is inkább jellegzetesen római szónoki toposznak tűnik, mivel a magistratusnak a népgyűlés előtt tartandó beszédeit is imádsággal kell kezdenie – Li. 39, 15, 1; ad Her. 4, 68; Plin. paneg. 1, 1; 63, 2.
- ⁴ A vádlott ügyének és az állam javának az összekapcsoló és ezáltal a bírák feladatát az isteni szféra közelébe emelő fordulattal találkozhatni még Rab. perd. 5; div. Caec. 9; Flacc. 3; Sest. 1. 5; Rosc. Am. 29.
- ⁵ Utalás Cato később még bírálendő sztoicizmusára és ebből fakadó merevségére és szigorúra, vö. Lucan. 9, 556.
- ⁶ A rectum itt ugyan a filozófiai értelemben vett helyes cselekvést jelöli, azonban nem kizárólag a sztoikus katorthóma, vagyis a kizárólag a bölcs számára fenntartott tökéletes viselkedés szinonímájaként – vö. De off. 1, 8.
- ⁷ Cato ellenvetése nem annyira jogi, mint inkább morális természetű lehetett, hiszen számos esetről tudunk, amikor valamely magistratura viselője sikerrel vállalta, és látta el egy adott büntetőügy vádlottjának a védelmét; így például Cicero consulként védte C. Rabirium, praetorként Fundanium és Cluentium.
- ⁸ A dolgok legősibb felosztása a római jog szerint a res mancipi – res nec mancipi csoportosítás volt, ami arra utalt, hogy bizonyos dolgokat csak az ősi, ünnepélyes ügylettel, a mancipatióval lehetett átruházni (Gai. 2, 22), a forrás szerint (Ulp. 19, 1) res mancipiinek számított az itáliai földön fekvő telek, a mezői telki szolgálomok, a rabszolgák, és az igavonásra és teherhordásra szolgáló állatok, vagyis a marhák, öszvérek, lovak és szamarak (Földi A. – Hamza G., A római jog története és intézményei, Budapest 2003. Nyolcadik kiadás. 279.). A mancipatióval történő átruházás (leírását l. Gai. 1, 119 – 122; Földi – Hamza 320.) az eladó, a vevő, öt római polgár tanú és egy mérlegtartó jelenlétében, bizonyos rituális mondatok és gesztusok alkalmazásával zajlott le. (A mancipatio kérdésköréhez bővebben l. K. F. Thormann, Der doppelte Ursprung der Mancipation, München 1943.; Visky K., Mancipatio rei nec mancipi, Antik Tanulmányok 4 (1957); P. Fuentesca, Mancipium – mancipatio – dominium, Labeo 4 (1958); C. S. Tomulescu, Les rapports de la 'mancipatio' et de la monnaie dans l'ancien droit romain, RIDA 16 (1969); Diósi Gy., Ownership in Ancient and Preclassical Roman Law, Budapest 1970.) Az így átruházott tárgyakért az eladó jogszavatossággal, evikciós szavatossággal tartozott, vagyis a vevő, abban az esetben, ha tőle a megvásárolt dolgot valaki el akarta perelni, a jogelőd segítségét kérhette; ha a segítség eredménytelen maradt, és tőle a dolgot elperelték, úgy az eladó az actio auctoritatis nevű kereset alapján duplummal felelt (Földi-Hamza 517.). Ezen, a ius civile köréből kölcsönzött példát alkalmazza Cicero a Murenának átadandó consulatusra saját szerepét a mancipatiós ügylet eladójához hasonlítva.
- ⁹ A közélet és a hajózás veszélyeinek és viharainak egybevetése számos alkalommal olvasható mind Cicerónál, mind más antik szerzőknél – Caecin. 88; Pis. 20; dom. 24; de orat. 1, 1; Fat. 8; Tusc. 3, 34; 5, 113; prov. cons. 38; Planc. 11; Liv. 21, 26, 5; Caes. b. G. 4, 28, 1.
- ¹⁰ Utalás az ambitus szigorúbb szankcionálását célzó, Cicero által kezdeményezett, a bevezetőben

bővebben taglalt lex Tulliára.

- ¹¹ Cicero egybeütt is utal az általa gyakorolt misericordiára (Sull. 1, 18; Catil. 1, 4; 2, 6; 4, 11), és máshol is szívesen alkalmazza a színházhoz kapcsolódó metaforákat (Cael. 8; Brut. 317; Sull. 8; Verr. 2, 109; Caecin. 14; Phil. 6, 2; De off. 1, 97).
- ¹² Cicero ugyan többször is említést tesz az őt Murenához fűző szoros és régi barátságról (10. 78), azonban ennek hátteréről nem tudunk meg többet.
- ¹³ Utalás a respondere, vagyis a nyilvános szakvéleményadás jogász feladatára – ezen kívül már a préklasszikus korban kialakultak az egyéb jogtudói tevékenységek: a cavere keretében kioktatta a feleket az alkalmazandó performulák tekintetében, az agere révén a perbeli cselekményeket irányította, a consulere címén pedig a jogképző magistratusokat látta el tanácsokkal (De orat. 1, 48. 212; Földi–Hamza 86.). Ehhez bővebben l. Pólay E., A római jogászok gondolkodásmódja, Budapest 1988.; W. Kunkel, Das Wesen des 'ius respondendi', ZSS 66 (1948).
- ¹⁴ A narratio hiányzik – mint általában az ambitusszal kapcsolatos perekben –, az ellenfél állításainak cáfolata a probatio/argumentatio keretében történik (az argumentatio szónoklattani jelentőségéhez l. de inv. 1, 34–96; ad Her. 1, 18–27; 2, 2–46; 3, 2–10). Az említett három rész a következőképpen oszlik meg: reprehensio vitae (11–14), contentio dignitatis (15–53), crimina ambitus (54–77).
- ¹⁵ A római szónoki gyakorlat – amint ezt Cicero beszédeiből láthatjuk – nem csupán az adott ügyszor szorosan hozzátartozó tényeket és érveket vonultatja fel a vita ante acta tárgyalása során, hanem a bírakat meggyőzendő mentül szélesebb körű személyiségképet igyakszik adni (W. Stroh, Taxis und Taktik in Ciceros Gerichtsreden, Stuttgart 1975. 250skk.).
- ¹⁶ A Mithridates ellen viselt második háború (i.e. 83 – 81) csupán igen szerény eredményt hozott, Sulla azonban triumphussal jutalmazta. A triumphushoz bővebben l. W. Ehlers, Triumphus, Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft VII A, 1939, 493–511; H. S. Versnel, Triumphus, Leyden 1970; M. Lemosse, Les éléments techniques de l'ancien triomphe romain et le problème de son origine, In: Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, herausgegeben von H. Temporini, Berlin–New York 1972. 442–453.
- ¹⁷ A sértő megjelölésnek szánt saltator kifejezéssel számos esetben találkozhatni a corpus Cicero-nianumban: Verr. 3, 23; Cat. 2, 23; Pis. 22; dom. 60; Planc. 87; Phil. 5, 15; Deiot. 26.
- ¹⁸ A vád (accusatio) és a rágalom (malediczio) ellentétének toposzához l. Cael. 6. 30; Planc. 30; Font. 37.
- ¹⁹ A probatio mint contentio dignitatis (15–53) a választási vesztegetés vádjával indított pereknek jellegzetes eleme, így pl. Planc. 7–30. 58–67.
- ²⁰ Sulpicius nagy valószínűséggel saját nemesi származását hangsúlyozta, Murenát pedig homo novusként jellemezte; a nobilis és a homo novus fogalmak sohasem nyertek egyértelmű meghatározást, nobilisnek általában azon család tagja számított, amelyből valaki már ius imaginummal járó curulis hivatalt ért el, homo novusnak pedig legtöbbször a senatusi arisztokrácián kívül álló gensnek tagja. (T. Mommsen, Römisches Staatsrecht, Leipzig 1887. III. 462.; M. Gelzer, Die Nobilität der römischen Republik, Stuttgart 1983. 40.)
- ²¹ Sulpicius nagyapja még senator volt, azonban nem ért el magasabb posztot a cursus honorumban, apja pedig már a senatusba sem jutott be.
- ²² Q. Pompeius Rufus, 141-ben consul, 131-ben (plebeiusként az első) censor, Hispaniában ért el katonai sikereket – Cicero a jelentősebb homines novit felsoroló katalógusába is bevette: Verr. 5, 181; Brut. 96. M. Aemilius Scaurus, 115-ben consul, 109-ben censor, patriciusi nemzetségből származott, de ősei három generációra visszamenően nem viseltek magistraturát.
- ²³ Hasonló felsorolásokat l. Verr. 5, 180; Sull. 23; Planc. 12. M. Curius Dentatus, consul 290-ben, 275-ben és 274-ben, censor 272-ben (bővebben l. F. Münzer, Curius Nr. 9. RE IV.

1901. 1841skk.), M. Porcius Cato, consul 195-ben, censor 184-ben (bővebben I. R. Helm, Porcius Nr. 9. RE XXII. 108skk.), Q. Pompeius I. fent, Marius első consulatusa 107-ben, hetedik consulatusa 86-ban volt, T. Didius, consul 98-ban (bővebben I. F. Münzer, Didius Nr. 5. RE V. 1903. 407skk.), C. Caelius Caldus, consul 94-ben (bővebben I. F. Münzer, Coelius Nr. 12. RE IV. 1900. 195sk.).
- ²⁴ Mind Sulpicius, mind Murena 75-ben viselte a quaesturát; a quaestorokat a comitia tributa választotta olymódon, hogy a harmincöt tribus egyidejűleg, de elkülönítve szavazott, legfeljebb annyi szavazatot lehetett leadni, ahány quaestort választottak, vagyis huszat. A tribusok szavazataikat egy előre meghatározott sorrendben adták le, s amint egy jeölt megkapta a tizennyolc szavazatot, kihirdették megválasztását (renuntiaio). Ezek szerint Sulpicius előbb szerezte meg a szavazatok többségét, mint Murena. (Ehhez I. Mommsen, Staatsrecht III. 397skk.)
- ²⁵ A jogtudomány és a katonai pálya összevetéséhez Cicerónál lásd a bevezetőt.
- ²⁶ A szellemi tevékenység, tanulás ideje már az ókorban is gyakran az éjszaka volt: Brut. 308; Phil. 2,20. Cicero Demosthenes példáját is említi: Tusc. 4,44 – a jogászhoz hasonlóan a patronusnak is korán kellett kelnie a cliensek salutatioja miatt, Cicero érezhetően nem rajongott e szokásért: Att. 1, 18, 1. A vigilatio iurisconsultorumról a jogi források is hirt adnak: C.Th. 6, 35, 7; C. 3, 35 pr. Az advocatus köztudottan az első kakasszóra kelt: Hor. Sat. 1, 1, 9; Epist. 2,1,10; Mart. 4, 8, 1. Cicero tehát példait a hallgatóság számára is jól ismert területről, Róma mindennapi életéből veszi. A bucina megfűvése nem csupán a támadás megkezdésének (Serv.Aen. 11, 474), hanem a napszakok, s általában az idő múlásának a jelzésére is szolgált a katonai életben: Liv. 7, 35, 1; Petron. 74, 2.
- ²⁷ A kereset felállítása (actionem instituere) jogi terminus, vö. Gai. D. 9, 4, 1; Paul. D. 11, 1, 12, 1. A préklasszikus jogtudomány korára a jogtudósi tevékenység négy iránya elkülönült: cavere, agere, consulere, respondere (ezek közül Cicero háromat említi: De orat. 48. 212). A cavere tevékenységi körben a jogtudós kioktatta a feleket az alkalmazandó formulák tekintetében. (Földi – Hamza 86.) A cavere terminust Cicero a jogászokkal folytatott tréfálkozásban többször használja: Ad fam. 3, 1, 3; 7, 6, 2. A capere törvény előtti csalást, becsapást is jelent decipere értelemben vö. Plaut. Capt. 255; De off. 3, 70. Az esővíz távoltartása az actio aquae pluviae arcendae utal, amellyel a szomszédnak az esővíz természetes lefolyását gátló létesítményei, épületei ellen lehetett védekezni, ennek alapján in integrum restitutio, kártérítés és cautio volt követelhető (Földi–Hamza 348., bővebben I. D.39.3., és M. Sargenti, L'actio aquae pluviae arcendae, Milano 1940.). A birtokhatárok kiigazítása utalás az actio finium regundorumra, az osztási keresetek egyikére, ugyanis a telkeket eredetileg öt lábnyi confinium választotta el egymástól, amennyiben ezt illetően vita merült fel (controversiae de fine) úgy ezen actiót vették igénybe (e jogintézményre már a XII. táblás törvény is utal – VII. 2). Cicero másutt mint a jelentéktelen tyúkpör iskolapéldáját említi: Caecin. 36. Cicero eddig felhozott példái igen kézenfekvőek s a bírák számára ismertek, kettőt a mindennapi római életből, kettőt a törvényszéki nyelvből, kettőt pedig az ismert actiók köréből említi, megadván ezzel a keretet, amelyben a bírakkal és a hallgatósággal a továbbiakban az ügyet láttatni kívánja.
- ²⁸ Ezen kijelentést egyértelműen kizárólag az adott helyzet indokolta, ugyanis Cicero szeme előtt is jónéhány ellenpélda lebeghetett, így például a két Scaevoláé, Manius Maniliusé és Aelius Sextusé, akik mind neves jogtudósok voltak és a consuli tisztséget is betöltötték. Ugyanakkor igaz az, hogy Cicero korában, illetve később egyre kevesebb jogász akarta, és tudta a consuli méltóságot elérni.
- ²⁹ Itt hirtelen végeszakad a res militaris dicsérete, a továbbiakban a harcot az eloquentia teréről folytatja, itt több tapasztalattal és nagyobb hitellel tud szólni. A docere, a delectare és a conciliare ill. permovere a szónok alapvető feladatai – vö. Brut. 82; Or. 69; De orat. 2, 121; 310; Opt. gen. 3. Hasonlóképpen megemlíti a három színteret, ahol a szónok tevékenykedik: a

senatust, a népgyűlést és a törvényszéket.

- ³⁰ Cicero itt az optimaták nézetének megfelelően jellemzi a néptribunusok tevékenységét vö. red. in sen. 11; Rab. perd. 22; Planc. 86; dom. 113; 123.
- ³¹ Cicero ismét Murena származását érinti, amit Servius – maga is homo novus – annak szemére vetett. Saját pályáját, amelyet homo novusként befutott nem csekély büszkeséggel említi e beszédben is; ezen karrier, noha nem példátlan, ám felettébb ritka volt, ugyanis a köztársaság utolsó három századának hatszáz consula között csupán tizenöt homo novus található (Gelzer 162.).
- ³² Köztudott, hogy Rómában a chaldaeusok nem örvendtek túl nagy megbecsülésnek (Cato agr. 5.4) , sőt Kr.e. 139-ben egy SC alapján ki is űzték őket Rómából (Val. Max. 1.3.3.). Tevékenységükkel szemben Cicero is fenntartásokkal viseltetik – div. 2, 99. Cicero tehát itt a jogászokat egy rangsorba helyezi az asztrológusokkal.
- ³³ Cicero a Fasti nyilvánosság tétele előtti időszakról beszél. A következő elbeszélés négy rövid főmondata mintegy dokumentumszerű képet kíván nyújtani a Fasti nyilvánosságra hozataláról. Azon kijelentéssel, hogy a pontifexek ezen tudásanyagot saját befolyásuk növelése érdekében tartották titokban általánosan elterjedt és elfogadott véleményt ismétel meg Cicero – De orat. 1.186; Att. 6, 1, 8. Tehát Cicerót itt nem gyanúsíthatjuk elfogultsággal, ill. rosszindulattal. A scriba Cn. Flavius „kivájta a hollók szemét” azaz megfosztotta az élesszerű madarakat látásuktól, tehát még a legravaszabbakat is be tudta csapni. (Adamietz 137.). Ugyanezen sententia máshol is előfordul Cicerónál (Flacc. 46) míg azonban ott jelzi, hogy közmondást fog idézni, addig itt minden átmenet nélkül beépíti az elbeszélés folyamába (Phil. 13, 27; Quinct. 55; Rosc. Am. 37; 100). Leveleire jellemző, hogy átvezetés nélkül idézzen sen-tentiákat: Att. 4, 2, 5; 8, 1; sententiák használatáról az urbanus stílusban vö. De orat. 2, 258.
- ³⁴ Azon vádponttal, hogy a jogászok csupán azért tették szükségtelenül bonyolulttá és homályossá az eljárást, hogy saját befolyásukat növeljék, máshol is találkozunk – De leg. 2, 47.
- ³⁵ Cicero a legis actio sacramento im rem egy a telek vindicatiojában és a per megkezdésében alkalmazott, az i. e. I. századra formalizmusában már elavultnak számító, és így tényleges létjogát veszített részét, mint a Sulpicius ellen intézett enyhébb hangvételű megjegyzések után a iurisprudentia elleni élesebb hangú támadás eszközét használja fel. A legis actio sacramento im rem leírását l. Gai. 4, 16–17.
- ³⁶ E hasonlat nem csupán komikus, hanem dehonesztáló is, mivel Rómában mind a színészek, mind pedig a fuvolások igen csekély megbecsülésnek örvendtek vö. Liv. 9, 30, 8.
- ³⁷ Azon kötelezettség, hogy a per tárgya a magistratus előtt legyen, minden dologra vonatkozott, azok esetében pedig, amelyeket különösebb gond nélkül oda lehetett vinni, ezen követelmény változatlan maradt. A telkek és az egyéb, a comitiumra nem vihető dolgok illetve dologösszességek esetére – Gellius szerint azért, hogy az eljárás megfeleljen a XII. táblás törvény előírásának: 6.5a SI (QUI) IN IURE MANUM CONSERUNT, mely szerint a manum conserere aktusának in iure, azaz a törvény előtt kellett lezajlania, mind a magistratus, mind pedig a peres felek kimentek a telekre, hogy ott hajtsák végre a vindicatiót, amivel az adott telek iusszá, törvénykezési helylé vált. A római terület kiterjesztésével növekedett a magistratusra nehezedeő teher, és így a fenti eljárás már nem volt alkalmazható, tehát új megoldást igyekeztek találni: a XII táblás törvény rendelkezésével ellentétben tacitus consensussal a manum conserere aktusát már nem in iure hajtották végre, hanem a felek e célból egymást elhívták a törvény elől, elmentek a telekre, és elvettekonnán egy rögöt, majd elvitték azt Rómába a magistratus elé; ahol végrehajtották a vindicatiót, mintha az egész telek a törvény előtt volna. A manum conserere tehát csupán bizonyos pertárgyak esetén alkalmaztatott, mintegy a vindicatio előkészítéseként.
- ³⁸ Miként a magistratus is megkönnyítette a maga dolgát, úgy a felek is, ha egyetértés állott fenn közöttük azon kérdésben, hogy egy meghatározott telek felől kívántak perelni, magukkal

hozták a telekről a vindicatióhoz majdan szükséges röögöt és a magistratus utasítására csupán színleg távoztak el a törvény elől.

- ³⁹ Ismételt utalás a jogi ismeretek titkosságára, azon beállítás, mely szerint a legis actiók megalkotása a Fasti nyilvánosságra hozatala után s mintegy annak ellenlépéseként történt volna, meglehetősen történetietlen. A corpus Ciceronianumban más nézet is található, így pl. Att. 6, 1, 8.
- ⁴⁰ Az archaikus jogból ered azon szabály, mely szerint a nőknek – életkorukra való tekintet nélkül – gyámság alatt állottak (XII tab. 5, 1), azonban maga Gaius sem tartja teljességgel helytállónak ezen indoklást, hiszen tisztában van azzal, hogy a mindennapi életben a nők is saját maguk intézik ügyeiket: Gai. 1, 190.
- ⁴¹ Cicero itt a *coemptio* következő formáiról ill. kellékeiről szól: *coemptio tutelae evitandae causa*, *coemptio sacrorum interimendorum causa* ill. a *coemptio matrimonii causa* egy alkatrészéről. A *coemptio* a házasságkötésnek ill. az ezzel összefüggő férji hatalom (*manus*) megszerzésének az ősi időktől kezdve a *confarreatio* mellett igen elterjedt formája volt. A házasságkötés *mancipatio*, illetve színleges eladás (*imaginaria venditio*) útján történt, ehhez öt felnőtt római polgár tanúnak, egy mérlegtartónak s maguknak a házasulandóknak a jelenléte volt szükség – vö. Gai. 1, 113.
- ⁴² Ezen gondolattal rokon a Cicero által is idézett *‘summum ius summa iniuria sententia’* (De off. 1. 33), amely szerint gyakorta a szó szerint és szigorúan értelmezett jog vezet a legfőbb jogtalanságra – szó szerinti jogértelmezés ellentétes a jog általános alapelveivel (vö. Celsus D. 1, 3, 17) Ehhez I. J. Stroux, *Summum ius summa iniuria*, Tübingen 1963.; M. Fuhrmann, *Philologische Bemerkungen zur Sentenz ‘Summum ius summa iniuria’*, In: *Studi in onore die E. Volterra*, II. Milano 1971.
- ⁴³ Utalás az ősi jog házasságkötési szertartásának egy elemére; az *auspicium*ot és a *coena nuptialis* a *domi deductio* követte, amelynek megtörténte után a vőlegény a nyilvánosság előtt megkérdezte a menyasszonyt, hogy ettől fogva hogy hívják, amire a nő az *‘Ubi tu Gaius, ego Gaia’* feleletet adta – vö. Quint Inst. 1, 7, 28. (Benedek E., A *manus*-szerzés és a házasságkötés alakszerűségei a római jogban, PTE Dolg. X. 1979. 26.)
- ⁴⁴ A praetori perrend formuláiban szereplő szinonimákat választja ketté Cicero, a megkettőzéseket a jogászok határozatlanságának és döntésképtelenségének tulajdonítja. (A. Bürge, *Die Juristenkomik in Ciceros Rede Pro Murena*, Zürich 1974. 126.) A praetori perhez bővebben I. L. Wenger, *Prätor und Formel*, München 1926.; Pólay E., *A praetor szerepe a római magánjog fejlődésében*, Miskolc 1944.; F. Wieacker, *Der Prätor. Gerichtsherrschaft und Rechtsgang*, Stuttgart 1961.
- ⁴⁵ A *ius civile*nek a Rómán kívüli alkalmazhatóság tilalma Cicero korára már megszűnt, hiszen a szövetséges háború után egész Itália megkapta a római polgárjogot, azon tény pedig, hogy bizonyos időkben a törvénykezés Rómában szünetelt, természetesen nem jelentette azt, hogy a jog erre az időre érvényét, illetve hatályát veszítette volna.
- ⁴⁶ Utalás a legis actiókat leváltó formuláris perre, amelyben immáron az írásbeliség is szerephez jutott, s minthogy a formula szavai nem voltak oly szigorúan meghatározva, mint a legis actióké, úgy azokat szükség szerint lehetett változtatni. Noha a későbbiekben a formuláris eljárás esetén a jogászok az *agere per formulas*, *agere per concepta verba* megjelöléseket használták (vö. Gai. 4, 30), Cicero itt némiképp pontatlanul fogalmaz. Megjegyzendő, hogy a *contentio* egész szövegében ez az egyetlen terminológiai lazaság, amely Bürge szerint arra vezethető vissza, hogy Cicero célja itt nem a formula szavainak pontos visszaadása volt, s hogy a formuláris per fejlődésének kezdetén a terminológia még nem volt oly szilárdan meghatározott, mint Gaius korában. Felettebb hatásos a formuláris eljárásra vonatkozó megjegyzések elhelyezése, hiszen míg a legis actiók esetében Cicero azoknak túlságosan bonyolult szerkesztését emelte ki, addig a formuláris per bemutatásakor leginkább annak egyszerű voltára helyezi a hangsúlyt, jelezve ezzel, hogy az eljárás mindenki számára meglehetősen

áttekinthető s felettebb könnyen megtanulható. (Bürge 131.)

- ⁴⁷ Kijelentését Cicero egy, a görög zenei életből vett példával is alátámasztja, amit Quintilianus idéz a hasonlatnak mit stílusesszöknek a tárgyalása során (Quint. Inst. 8, 3, 79). A szentenciaszerű fordulat, mely szerint azokból lett auloedus ill. iuris consultus, akiket tehetségük nem jogosított fel arra, hogy citharoedusszá ill. oratorrá váljanak, azt sugallja, hogy miként a fuvolajáték elmarad a kitharajáték mögött, ugyanúgy a jog művelése is alacsonyabb rendű az ékesszólásnál. Mivel a citharoedusszal szemben jóval magasabb követelményeket állított már maga a hangszer is, így e művészeti ágban csak a valóban kiváló tehetségek érvényesülhettek, míg a kevésbé sokoldalú többség legfeljebb auloedus lehetett. Ezt állapítja meg Cicero a szónoki és a jogászi pálya tekintetében is; és valóban, a szónoki képzés jóval sokrétűbb, és a szónoktól elvárt ismeretek messze szélesebb körűek voltak, mint a jogász esetében. Ehhez l. J. T. Ramsey, Cicero pro Murena 29: the orator as citharoedus, the versatile artist, *Classical Philology* (79) 1984.
- ⁴⁸ Quintus Ennius (239–169). Pellitur e medio sapientia, vi geritur res;/ spernitur orator bonus, horridus miles amator./ haut doctis dictis certantes nec maledictis/ miscent inter sese inimicitiam agitantes,/ non ex iure manum consortum, sed magis ferro/ rem repetunt, regnumque petunt, vadunt solida vi. Gellius e sorokat a manum consortum kifejezés miatt idézi (Gell. 20. 10. 4) Ennius Annalesének nyolcadik könyvéből. Adamik Tamás fordításában: Innen a bölcsesség menekül, mindent csata intéz/ megvetik azt, aki jó szónok, szeretik csak a harcost./ Nem finom élccel küzdenek itt, nem a szellemes átkok/ röpködnek köztük amikor harctérre kiállnak./ Nem kézzel vesznek jogosan, hanem ostoba karddal/ vesznek el értéket, birodalmat: törnek előre. (Adamik 143.) Tótfalusi István fordításában: Megfut a bölcsesség a szivekből, úr az erőszak,/ jó szónok becse vész, csak a vad katonát szeretik már,/ nem szívés szóval, a vetekvők csúf szidalommal/ illetik egymást, visszavonásra dühöngve szívükbe,/ nem viszi perbe ügyét, ki-ki karddal dönti a dolgát,/ trónra mohón támad, dulakodván durva erővel. (Római költők antológiája, Budapest 1963. 8.) Enniushoz bővebben l. H. D. Jocelyn *The Poems of Quintus Ennius*, In: *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, Berlin – New York 1972. 1. 2. 987–1026.
- ⁴⁹ Cicero itt mintegy békejobbot nyújt Sulpiciusnak, akit itt név szerint meg is szólít, hiszen nem csupán a iurisprudentia, hanem az eloquentia is a forumon kifejtett tevékenységek közé tartozik.
- ⁵⁰ M. Curius Dentatus 275-ben Pyrrhus felett aratott győzelmét ünnepelte triumphusszal. T. Quinctius Flaminius 197-ben aratott győzelmet Philippos felett Kynoskephalainál, és 194-ben triumphált. M. Fulvius Nobiliort 187-ben az aetulusok feletti győzelme okán illette meg a triumphus, L. Aemilius Paulust pedig 167-ben Pydnánál aratott győzelme miatt. Q. Caecilius Metellus 148-ben győzte le Andriskost, majd 146-ban kapott jogot a triumphusra, L. Mummius pedig, miután 146-ban elfoglalta Korinthost, ezt ünneplendő triumphált 145-ben.
- ⁵¹ A III. Szíriai Antiochos ellen viselt háborút (192 – 188) Cicero mint a keleten viselt háborúk egyik legjelentősebbjét emeli ki, amelyben L. Cornelius Scipiót mint hadvezért fivére P. Cornelius Scipio Africanus is támogatta. L. Cornelius Scipio az ekkor elért eredményeiert viselhette utóbb az Asiaticus nevet. (T. R. S. Broughton, *The Magistrates of the Roman Republic*, New York 1951/1952. 342skk.)
- ⁵² A mithridatesi háborúkhöz bővebben l. T. Reinach, *Mithridates Eupator*. König von Pontos, Leipzig 1895.; A. N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy in the East 168 B. C. to A. D. 1*, London 1984.; B. C. McGing, *The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator King of Pontus*, Leiden 1986.
- ⁵³ Cicero beállítását itt meglehetősen tendenciózus, ugyanis az idősebb Murena, aki Pirnaeus és Chaeronea ostrománál nagy érdemeket szerzett, Sulla parancsára maradt Kisázsiaiban, s miután 83-ban fosztogatásokkal felújította Mithridatesszel az ellenségeskedést, vereséget

- szenvedett tőle, és a harcokat Sulla utasítására be kellett fejeznie. Utóbb – mintegy kárpót-lásul – Sulla 81-ben triumphust engedélyeztetett a számára
- ⁵⁴ 74-ben a senatus L. Licinius Lucullus és M. Aurelius Cotta consulokat bízta meg a Mithridates elleni háború vezetésével, Cotta 73-ban Chalcedonnál súlyos vereséget szenvedett, Lucullus azonban meghátrálásra kényszerítette a Kelet kapujának tartott Cyzicust ostromló Mithridatest.
- ⁵⁵ Mithridates 71-ben Cabira feladásával szenvedte el döntő kudarcat, ahonnan vejéhez Tigraneshez volt kénytelen menekülni Armeniába. Mivel Tigranes megtagadta Mithridates kiadatását Rómának, 69-ben Lucullus Armenia ellen vonult (imp. Pomp. 23), ám a tigrano-kertai és a nisibisi győzelem után serege lázadása miatt kénytelen volt visszafordulni; s így 68-ban Mithridates visszatérhetett Pontusba.
- ⁵⁶ Mithridatest, miután fia, Pharnaces és alattvalói is elpártoltak tőle, Pompeius 63 elején egy kelta zsoldossal ölette meg; a holttestet a király fia elküldte Pompeiusnak Sinopébe.
- ⁵⁷ A népgyűlés kiszámíthatatlanságát a tenger hullámverésével rokonító hasonlathoz vö. Planc. 7–11. 15. 72; Cluent. 138; Mil. 5. 42; Flacc. 57.
- ⁵⁸ Cicero itt váratlan és előre nehezen megjósolható kimenetelű választásokra sorol példákat. A 93-as választásokat L. Marcus Philippusszal (F. Münzer, Marcus Nr. 75. RE XIV. 1930. 1562skk.; Brut. 166. 173. 186. 301. 304. 326; De off. 2, 59; De orat. 3, 4; 2, 316; Quinct. 72; Planc. 52) szemben M. Herennius (F. Münzer, Herennius Nr. 10. RE VIII. 1912. 664.) nyerte. 105-ben Cn. Mallius Maximus (F. Münzer, Mallius Nr. 13. RE XIV. 1928. 911sk.; Planc. 12) Q. Lutatius Catullusszal (F. Münzer, Lutatius Nr. 7. RE XIII. 1927. 2072kss.; Rab. perd. 26; Planc. 12; Brut. 132; De orat. 2, 28. 3, 29) szemben alulmaradt a consulatusért vívott küzdelemben. 116-ban M. Aemilius Scaurus (Brut. 111; De orat. 1, 214; De off. 1, 108; Sest. 101) legyőzte Q. Fabius Maximus Eburnust (F. Münzer, Fabius Nr. 111. RE VI. 1909. 1796skk.).
- ⁵⁹ A már 66-ban hazatért Lucullus triumphusa bizonyos senatusi intrikák miatt egészen 63-ig váratott magára (Gelzet, Lucullus Nr. 104. RE XIII. 1926. 376skk.).
- ⁶⁰ Cicero itt Murenát mint a fáradalmak elviselésében és áldozatkészségben kiemelkedő hadvezér mintaképét állítja a hallgatóság elé; ugyanezek toposzokat más kontextusban l. Sall. Iug. 100, 4; Liv. 1, 54, 4; 38, 18, 3–5. (D. Lau, Der lateinische Begriff Labor, München 1975. 90skk.)
- ⁶¹ Az itt említett, 67-ből származó, L. Roscius Otho nevéhez fűződő les theatralis (Rotondi 374sk.; Mommsen, Staatsrecht III. 519skk.; Vell. Pat. 2, 32, 3) nem feltétlenül örvendett oly általános közkedveltségnek, mint ahogy Cicero állítja, inkább csak a szenatori és a lovagrend körében talált kedvező fogadtatásra, hiszen a legjobb és legelőkelőbb első sorokat számukra tartotta fenn.
- ⁶² Cicero itt a 69-ben aedilisként rendezett játékaiba (ludi Cereales, ludi Florales, ludi Romani) utal (vö. Verr. 5, 36; De off. 2, 59; L. R. Taylor, Cicero's Aedileship, AJPh 60. 1939. 194skk.). A római színházi pompához l. H. Drerup, Zum Ausstattungsluxus in der römischen Architektur, Münster 1957.
- ⁶³ Sulla idejétől fogva egyidejűleg nyolc praetor volt hivatalban, közülük kettő, a praetor urbanus (e tisztséget viselte Murena is) és a praetor peregrinus a római polgárok egymás, valamint a római polgárok és a peregrinusok közti vitákban láttak el jogszolgáltatói feladatot a ius civile és a ius praetorium alapján, a többi hat praetor a büntetőügyekben illetékes quaestiones perpetuae élén állt – Sulpiciusnak a quaestio peculatus elnöklete jutott. (Mommsen, Staatsrecht II. 193skk.)
- ⁶⁴ A peculatus, vagyis az állami pénzek hűtlen kezelésének bűncselekményéhez l. Földi – Hamza 575.; Mommsen, Strafrecht 446. 770sk.; C. Brecht, Peculatus, RE Suppl. VII. 1940. 817–832.
- ⁶⁵ Ehhez l. Mommsen Staatsrecht II. 96. 233. III. 1076.; Liebenam., Dilectus, RE V. 1903.

- 591–639.; P. A. Brunt, *Italian Manpower 225 B. C. – A. D. 14*, Oxford 1971.
- ⁶⁶ Utalás az ambitus miatt a lex Tullia alapján kiszabható tíz éves exiliumra mint büntetésre – vö. Sest. 65; dom. 110.
- ⁶⁷ A 67-ben keletkezett, C. Calpurnius Piso nevéhez fűződő lex Calpurnia pénzbüntetéssel, a senatusból való kizárással és minden további hivatal viselésétől való eltiltással szankcionálta az ambitust. (T. Mommsen, *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899. 874.; Berger, *Lex Calpurnia de ambitu*, RE XII. 1924. 2338sk.)
- ⁶⁸ A betegség miatti távolmaradás egyfelől a bírákra, másfelől pedig a vádlottakra vonatkozott, akik e kifogással akarták a pert egészen hivatalba lépésük idejéig kitolni, hogy azt követően ne legyenek ambitus vádjával felelősségre vonhatók. (Mommsen, *Strafrecht* 214. 883.)
- ⁶⁹ Sulpicius azt javasolta, hogy a quaestiókba ne az eddig bevett sorsolás útján kerüljenek be a tagok, akik közül adott számú ember részvétele ellen utóbb mind a vádló, mind pedig a vádlott eredményesen léphetett fel. Követelése alapján – ami később, az 55-ben keletkezett lex Licinia de sodaliciis révén, nagy valószínűséggel Sulpiciustól függetlenül meg is valósult (vö. Planc. 36–48) – a quaesti tagjait a vádló válogatná össze, akik közül a vádló csupán korlátozott számban utasíthatna vissza résztvevőket. E gondolat, minthogy nagyban növelte volna az elítéltetés esélyeit, igen népszerűtlenné vált.
- ⁷⁰ Catilina és kísérete jellemzéséhez l. Cat. 3, 16; Cael. 12–14; Sall. Cat. 5; Cat. 2, 5. 7–10. 18–23; Sull. 70. 75; Sall. Cat. 14. 16, 1–3. 17. 27, 1. 28, 4. 37. 43. (Egyéb forráshelyekhez l. H. Drexler, *Die Catilinarische Verschwörung*, Darmstadt 1976. 264skk.)
- ⁷¹ Vö. Sall. Cat. 15, 5
- ⁷² E gondolatmenet egybecseng az egybeült adott jellemzésekkel is – Planc. 86; Cat. 3, 25; 2, 24; Sall. Cat. 5, 7. 20, 16.
- ⁷³ Vö. Sall. Cat. 31, 7. 34, 2. 5, 4; Plut. Cic. 14, 6
- ⁷⁴ Vö. Cat. 1, 2 – 6. 2, 3. 27 – 30; Plut. Cat. min. 21, 3
- ⁷⁵ A reprehensio vitae (11–14) és a contentio dignitatis (15–53) részek után Cicero rátér a probatióra (54–83), amelyben azonban először hosszabban kitér a vádlók személyére, és különös részletességgel bírálja Cato rideg sztoicizmusát (58–66), s csupán ezt követően reflektál a tényleges vádpontokra (67–77), majd ismét a res publicának Catilina általi fenyegetettségére irányítja a figyelmet.
- ⁷⁶ Az 'osztogatók', a divisores feladata eredetileg a népet illető adományok kiosztása volt az egyes tribusokban, utóbb azonban a vesztegetési pénzek szétosztására használták őket a jelöltek. Ha e tevékenységük során tettek is érték őket, még úgy is igen körülményes volt a pénz eredetének a bizonyítása – Planc. 37–48. 55. (Mommsen, *Staatsrecht* III. 196.; Mommsen, *Strafrecht* 869sk.; Liebenam, *Divisor*, RE V. 1903. 1237sk.)
- ⁷⁷ Ugyanezen, 'a sor által a köz javára küldött férfú' toposzát l. Pompeiusról – imp. Pomp. 42; Scipióról – har. resp. 6; Mariusról – Sest. 50; Q. Metellusról – Cael. 59; Caesarról – Phil. 12, 9; Milóról – har. resp. 6; Mil. 30.
- ⁷⁸ E hasonlattal Cicero azon szokásra utal, amely szerint a lovas (desultor) a versenyen két lovat használt, amelyeket állandóan cserélt. (Suet. Div. Iul. 39, 2; Pollack, *Desultor*, RE V. 1903. 255–259.)
- ⁷⁹ Cato Uticensishez bővebben l. W. Hemmen: *Das Bild des M. Porcius Cato Uticensis in der antiken Literatur*. Diss. Göttingen 1954., P. Pecchiura: *La figura di Cato Uticense nella letteratura latina*. Torino 1965. Ezzel hívja fel Cicero a bírák figyelmét a vád egyik képviselője és a vádlott közti felette egyenlőtlen helyzetre, ami nem is annyira a vád súlyosságára, hanem Catónak a tényállás szempontjából jogilag irreleváns, ám a per kimenetelét befolyásolható tekintélyére vezethető vissza. Vö. pro Quinctio 1, 72. Más helyütt Cicerónak magának kellett azon vélemény ellen érvelnie, hogy a védelmet ellátva pusztán személyével túl nagy nyomást fejt ki a bírákra. Vö. Sull. 21.
- ⁸⁰ Cato nem sokkal a beszéd elhangzása után, december 10-én kezdte meg tribunusi működését;

- számos híve ösztökélte e tisztség elvállalására (vö. Plut. Cat. min. 20.). Cicero itt három pontban foglalja össze Cato tekintélyének okait, s ezekről nagy elismeréssel szól, nyilvánvalóan azok perbeli befolyásának csökkentésének és Murena támogatásának céljával.
- ⁸¹ P. Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Minor (bővebben I. E. Münzer: Cornelius Nr. 335. Paulys Realencyclopaedie der classischen Altertumswissenschaft IV. 1900. 1439–1462.) 146-ban rombolta le Karthágót és 133-ban pusztította el Numantiát. Scipio 132 és 129 között emelt vádat de repetundis L. Aurelius Cotta ellen, a védelmet Q. Metellus Macedonicus látta el – a per a vádlott felmentésével végződött. Vö. div. in Caecil. 69.
- ⁸² A Scipióval vont párhuzam után, ami kétségtelenül igen megtisztelő volt Cato számára, ám ugyanakkor nem nélkülözötte a kritikái felhangot sem, Cato maiorhoz hasonlítja a vádlót. Vö. Mur. 32. 66. Servius Sulpicius Galba 151-ös hispaniai praetorsága idején – a már korábban született megállapodással ellentétben – nagy mérsárlást vitt végbe, amiért C. Scribonius Libo tribunus plebis Cato támogatásával vádat emelt; Galbát, akinek „védekezése” bővelkedett a hatásvadász elemekben, felmentették, és 144-be a consuli tisztségig vitte – vö. Brut. 89.
- ⁸³ Természetesen az is elképzelhető volt, hogy Cato valóban Murena bűnösségéről kialakított személyes meggyőződése miatt szánta rá magát a vádemelésre, és köztudott, hogy Cato erkölcsi ítéletei igen nagy súllyal estek a latba – vö. Plut. Cat. min. 19. Ebben az esetben pedig Cicerónak Cato sztoikus értékítéletét kellett valamiképpen relativizálnia, illetve életidegenként beállítania – vö. Parad. 1.
- ⁸⁴ Az idézet eredete nem határozható meg teljes biztonsággal, bizonyos vélemények szerint egy ismeretlen tragédiából, más nézetek szerint Accius Myrmydonos c. drámájából származik, a két fél, akik között a párbeszéd zajlik, feltehetően Achilles és Chiron vagy Phoinix – vö. Adamietz 204.
- ⁸⁵ Cicero technikája itt válik teljesen világossá, amennyiben elvlasztja egymástól Cato természet adta erényeit és a sztoikus filozófiából merített nézeteit szigorúan elkülönítve magát a bölcelet elméletét és az azt gyakorló embert; ezáltal nyugodtan bírálhatja a sztoicizmus rigoróztatását anélkül, hogy ezzel Cato személyes tekintélyét csorbítaná. A valóság (veritas) és a természet (natura) viszonyához vö. fin. 4.55.
- ⁸⁶ A személy és a bölceleti iskola elegáns elkülönítését Quintilianus is nagy elismeréssel említi – vö. Quint. Inst. 11.1.70. Cicero itt értelemszerűen a ciprusi származású Zénón által 300 körül Athénben alapított sztoikus iskolára utal; a következőkben ezen irányzat tanításait nem rendszerükben és tárgyszerűen mutatja be, hanem a retorikai szituáció által követelt tendenciózus megvilágításban.
- ⁸⁷ A gallus gallinaceus köznapi kifejezés, ennek használatával Cicero a szatirikus hangvételt kívánja élesebbé tenni. Vö. Parad. 20–24., Hor. Sat. 1.3.76–124.
- ⁸⁸ A publicanusokhoz és a lovagrendhez bővebben I. E. Badian: Publicans and Sinners. Oxford 1972., C. Nicolet: L'ordre équestre a l'époque republicaine (312–43 av. C.). Paris I. 1966, II. 1974. Nem tudhatjuk biztosan, hogy Cicero itt egy konkrét esetre kíván-e utalni, vagy pedig csupán Cato életvitelének általános elveire kreál egy példát, tény azonban, hogy 61-be Cato szigorúan megtagadta a senatusban az asiai adóbérlők kérésének teljesítését – vö. Att. 1.17.9.
- ⁸⁹ Egyéb beszédeiben ugyanakkor nem ritkán alkalmazza a dissimulatio eruditionis fogását, ehhez bővebben I. Adamietz 205. Cicero itt nem tesz különbséget a platóni és az aristotelési bölcelet, valamint ugyanazok iskola különböző korszakai között – vö. De orat. 3.67.
- ⁹⁰ Arról itt természetesen nem szól Cicero, hogy Panaitios egy sokkal mérsékeltabb álláspontra helyezkedett mindazon etikai kérdésekben, amelyekben perbeli ellenfele a régi sztoa nézeteit tette magáévá – vö. fin. 4.78. Panaitioshoz mint a grex Scipionis tagjához vö. rep.1.34.
- ⁹¹ Laelius melléknevéhez (Sapiens) vö. Laelius de amicitia 6, De finibus bonorum et malorum 2.24. Laelius személyiségének fontos eleme volt a hilaritas és a lenitas is – vö. De off. 1.108, De oratore 3.28, Hor. Sat. 2.1.72. Laeliushoz bővebben I. E. Münzer: Laelius Nr. 3. Paulys

- Realencyclopaedie der classischen Altertumswissenschaft XII. 1924. 404–410.
- ⁹² L. Furius Philus (consul 136-ban) és C. Sulpicius Galus (consul 166-ban) személyiségére Cicero nem tér ki bővebben, mivel a sztoához fűződő kapcsolatuk nem volt olyan szoros, hogy abból a példázat számára messzemenő következtetéseket tudott volna levonni.
- ⁹³ A választási küzdelem idején Cicero kezdeményezésére született egy *senatus consultum*, ami feltehetően még a *lex Tullia* előtt született, hiszen tartalmát tekintve a *lex Calpurnia* magyarázatául szolgált. A Cicero által itt felhozott vétségek csupán a választási vesztegetés vádjának kisebb súlyú, enyhébb részcsелеkményeit képezték (ezek a Rómába bevonuló jelölt állítólagosan fizetett kíséretére, a fizetett hívek kiséretet képező csoportjára és a gladiatori játékokra kiosztott helyekre vonatkoztak), hiszen a jelentősebb vádak már Postumius cáfolta.
- ⁹⁴ Az itt említett *lex Fabia* valószínűleg 64-ben, L. Caesar consulságának az évében keletkezett, és a kíséret tagjainak számát volt hivatott keretek közé szorítani. (Mommsen, *Strafrecht* 871.; Rotondi 378sk.)
- ⁹⁵ A cirkusz leginkább a lóversenyeknek adott otthont, a fórumon – az amphitheatrumok megépítése előtt – olykor gladiatori játékokat rendeztek. (K. Schneider, *Gladiatores*, RE Suppl. III. 1918. 760–784.)
- ⁹⁶ Cicero utóbb maga is kénytelen volt belátni, hogy elhamarkodottan nyilatkozott L. Natta jellembeli kiválóságáról, ugyanis 58-ban, újonnan választott pontifexként készséggel segédkezett sógorának, Clodiusnak a száműzött Cicero házának botránnyos és jogtalan consecratiójában. (dom. 118. 134; Att. 4, 8a, 3)
- ⁹⁷ A szenátorokat, a lovagokat, a magistratusokat és a Vesta-papnőket előre fenntartott helyek illették meg, a többi – elvileg ingyenes, ám korlátozott számú – hely elosztásáról nem tudósítanak a források; a szó modern értelmében vett színházi, illetve cirkuszi jegyekről csak a császárkorban tudunk. A helyek elfoglalása nagy valószínűséggel érkezési sorrendben történt, a Murenát e ponton visszaélésekkel vádolók tényanyaga igen hiányos lehetett, hiszen csak az említett tiszt és egy Vesta-papnő kapcsán kénytelen Cicero azon vádpontra reagálni, hogy azok átengedték helyüket Murena híveinek.
- ⁹⁸ A sereg pusztá megjelenésének az említése némiképp túlzó, hiszen Q. Caecilius Metellus Creticusnak (E. Münzer, Caecilius Nr. 87. RE III. 1899. 1210–1212.) három éven át kellett Kréta ellen hadat viselnie (imp. Pomp. 21); Spátának mint civitas foederatának Róma a birodalmon belül bizonyos fokú önállóságot engedélyezett. (Adamietz 225.)
- ⁹⁹ Publius Cornelius Scipio Africanus Minor 129-ben bekövetkezett halálakor a tort unokaöccse, Quintus Fabius Maximus (E. Münzer, Fabius Nr. 110. RE VI. 1909. 1794skk.) rendezte, a feladatok egy részét, nevezetesen a kerevetek és a teríték rendezését Q. Aelius Tuberóra, az elhunyt másik unokaöccsére (E. Klebs, Aelius Nr. 155. RE I. 1894. 535skk.) bízta. A Panaitioszt mesterének valló (De orat. 3, 87) Tubero szigorú sztoikus elveket vallott (Brut. 117), aki nézeteinek megfelelően puritán körülményekről gondoskodott az tric-liniumhoz. (Ehhez l. Vatin. 30–32; Sor. Sat. 2, 3, 86; Liv. 39, 46, 2. A. Hug, Triclinium, RE VII A. 1939. 92–101.)
- ¹⁰⁰ E 123-ban elszenvedett kudarc oka feltehetően nem kizárólag – amint Cicero állítja – a 129-ben leterített kecskebőrökben volt keresendő, ennél valamivel nagyobb szerepen játszhatott a Gracchusokkal szemben fenntartott ellenséges viszonya is.
- ¹⁰¹ A pályázóktól megkívántott, hogy az egyes polgárokat név szerint köszöntse (nomenclatio – Q. Cic. pet. 41), ebben volt segítségére a nomenclator rabszolga, aki szükség esetén a neveket ura fülébe súgta (Bernert, Nomenclator, RE XVII. 1936. 817–820). Amikor Cato a tribunus militum tisztségére pályázott, állítólag egyetlenként tartotta be a nomenclator alkalmazásának törvényi tilalmát (Plut. Cat. min. 8, 4), ám nagy valószínűséggel mint jövőendő tribunus plebis már nem mondott le a nomenclator szolgálatáról – ez teszi ugyanis érthetővé a Cicero megfogalmazta szemrehányást. Nevezetesen: ha tiszteletreméltó dolog

a polgártársakat név szerint köszönteni, s Catónak ehhez nomenclatorra van szüksége, úgy önmagától nem képes e feladatnak eleget tenni, s tudásban elmarad egy rabszolga mögött; ha azonban ismeri a köszöntendő polgár nevét, s csupán a konvencióknak megfelelően veszi igénybe a nomenclator, úgy tudatlanságot színlel; ha viszont ténylegesen szüksége van a név szerinti üdvözléshez a nomenclatorra, úgy tudást színlel. Amennyiben pedig a választások megtörténte után kevésbé előzékenyen köszönti az érintetteket, úgy pusztán a választási siker érdekében színlelte a jó viszonyt.

- ¹⁰² A trójai faló metaforájának egyéb előfordulásaihoz Cicerónál l. Cael. 67; Phil 2, 32; De orat. 2, 94.
- ¹⁰³ Catilina azon cinkosai (kb. háromszáz fegyveres – Plut. Cic. 16, 6), akik vele együtt november 8-án kivonultak a városból, nem tették ki híveinek teljes csoportját, számosan maradtak még Rómában, s ezek változatlanul nagy fenyegetést jelentettek. (Drexler 145skk.; Cat. 2, 4. 5. 10. 17; 3, 4)
- ¹⁰⁴ Utalás Q. Caecilius Metellus Neposra (F. Münzer, Caecilius Nr. 96. RE III. 1899. 1216–1216), aki mint Pompeius oldalán álló tribunus plebis designatus már hivatalba lépése előtt igen éles hangú kirohanásokat rendezett Cicero ellen, akit ezáltal meggátolt abban, hogy consuli hivatalának letételekor a néphez beszédet intézzon – Ad fam. 5, 2, 6–8; Pis. 6; Plut. Cic. 23, 1–4; Dio Cass. 37, 38, 2. (Adamietz 236.)
- ¹⁰⁵ A peroratóban (83 – 90) a szónok két gondolatot emel ki, egy felől az államot fenyegető, már az előbbieken esetelt veszedelemre (83 – 86), másfelől a vádlott esetleges későbbi sorsára (86–89) hívja fel a figyelmet; s végül e két elemet olvasztja egységbe (90).
- ¹⁰⁶ Cicero itt azon jól bevált eszközzel él (vö. R. Am 151; Flacc. 95; Sest. 2), miszerint kedvezőtlen ítélet esetén a bírák a vádlott ellenségeinek pusztá eszközeivé degradálódnának, s tudatosítja bennük, hogy önnön méltóságukon is súlyos csorbát ejtenének, ha Catilina célkitűzéseivel – akár csak ilyen áttételes módon is – azonosulnának.
- ¹⁰⁷ 211-ben Hannibál az Aniónál, Rómától három mérföldre ütött tábornok, hogy a római hadsereget elvonja Capua ostromától. (Liv. 26, 7; Polyb. 9, 4 – 7)
- ¹⁰⁸ A szövegahagyomány itt igen rossz és nehezen rekonstruálható, a szónok mondandója azonban tartalmában nem szenved számottevő hiányt.
- ¹⁰⁹ A municipium a később (90) név szerint említendő Lanuvium, lakói 338-ban kaptak polgárjogot. (Liv. 8, 14, 2; Philipp, Lanuvium RE XII. 1924. 694sk.)
- ¹¹⁰ A szerencse forgandóságának toposzát l. Mil 94; Font. 48; Sest. 144; Sull. 89.
- ¹¹¹ A halott apa képmására (K. Schneider – H. Meyer, Imagines maiorum, RE IX. 1914. 1097 – 1104.) való hivatkozást l. Sull. 88; Planc. 51. (A babér mint díszítés utalhat egyfelől az apa hajdani triumphusára, azonban gyakorta használták egyébként is házak és szobrok ékesítésére – Plin. N. H. 15, 127; Steier, Lorbeer, RE XIII. 1927. 1431–1442.)
- ¹¹² A rokonoktól és barátoktól elszakító ítélet kegyetlenségét Cicero egybeült is említi – Sull. 89; Font. 46; Cael. 79; Lig. 33; De inv. 1, 109.